

Research Paper

Behaviors and attitudes of funeral procession participants and attendees at burial and mourning ceremonies

Saeed Esmailnia Meydani¹

Received: Feb. 10, 2026; Accepted: Sep. 11, 2026

ABSTRACT

Funeral and mourning ceremonies are collective rituals that serve to alleviate individual grief and strengthen social solidarity. Field observations, however, indicate that participants do not exhibit uniform behaviors or attitudes; rather, a wide range of responses, from deep empathy to indifference and self-interest, may coexist within the same ceremony. This study examines and categorizes this behavioral diversity and seeks to explain the underlying psychosocial mechanisms that shape it. The study employed a qualitative, exploratory ethnographic approach. Data were collected over a two-year period through participant observation and semi-structured interviews with 21 participants across 125 ceremonies—including funerals, third-day, seventh-day, and fortieth-day mourning ceremonies—in nine provinces of Iran. Purposive sampling continued until theoretical saturation was reached. The data were analyzed using Braun and Clarke's thematic analysis and ATLAS.ti software. The analysis resulted in two overarching categories, namely "the attentive" and "the indifferent," encompassing six subcategories: the compassionate, the empathetic, the altruistic, the indifferent (spectators), the reciprocal, and the self-interested. This categorization is strongly associated with the participants' familial relationship and degree of intimacy with the deceased. The compassionate are predominantly immediate family members, while the empathetic tend to be individuals who have experienced a similar loss. By contrast, the indifferent and self-interested are found across a broader range of relationships. Participation in mourning rituals is a multifaceted phenomenon shaped by the interplay of unconscious processes, observational learning, social exchange, and rational choice. This diversity reflects the tension between collectivist and individualist values in contemporary Iranian society. The findings may be useful to sociologists, psychologists, anthropologists, and cultural policymakers in designing supportive policies and promoting the psychological well-being of bereaved individuals. The principal limitation of the study was the scarcity of previous research directly relevant to the subject.

Keywords: funeral ceremonies, bereavement, grief, mourning, the attentive, the indifferent

1. PhD in Social Psychology and Psychometrics, Department of Sociology, Kharazmi University, Tehran, Iran

✉ saeedesmailnia@khu.ac.ir

INTRODUCTION

Funeral, burial, and mourning ceremonies are social and cultural practices that serve important functions in reducing individual grief and strengthening social solidarity. Human beings are emotional and social beings who need the presence and support of others, particularly during crises and experiences of loss. Accordingly, collective participation in mourning ceremonies can provide emotional support to bereaved individuals and contribute to the maintenance of social relationships and solidarity.

The theoretical and empirical background of the study draws attention to the social significance of collective rituals and cooperation, including the perspectives of Durkheim, Weber, and Simmel on social solidarity and social interaction. However, field observations conducted during funeral and mourning ceremonies revealed considerable variation in participants' behaviors and attitudes. While some individuals displayed intense empathy, compassion, and willingness to support the bereaved, others appeared indifferent, acted primarily as spectators, engaged in reciprocal exchanges, or participated mainly to pursue their own interests.

This diversity raises a fundamental question: Do participants in funeral and mourning ceremonies share a common purpose, or do they participate with different goals, motivations, and emotional orientations? Although funeral ceremonies are generally understood as collective occasions for expressing grief and supporting the bereaved, the observed diversity suggests that participation cannot necessarily be understood as a uniform form of social action. The research gap, therefore, concerns the systematic identification of different behavioral and attitudinal patterns among participants and the psychosocial mechanisms underlying these patterns.

Accordingly, the study addresses two main questions. First, do participants in funeral and mourning ceremonies display diverse emotional and attitudinal characteristics that can be organized into a six-type typology? Second, what psychological and social motives and mechanisms explain the formation of these roles, including unconscious factors, positive and negative reinforcement, observational learning, social exchange, and rational self-interest?

METHODOLOGY

This study employed a qualitative, exploratory ethnographic approach. Two complementary methods were used: participant observation and ethnographic interviews. Participant observation focused on the behaviors and customary practices of individuals attending funeral and mourning ceremonies, while semi-structured ethnographic interviews examined participants' attitudes, goals, and motivations. Observation data were used to complement and confirm the interview

findings, making it possible to examine both observable behavior and subjective attitudes and motivations.

The study was conducted among participants in burial and mourning ceremonies in Tehran, Mazandaran, Yazd, West Azerbaijan, Kurdistan, Isfahan, Sistan and Baluchestan, Alborz, and Gilan. The selected settings included both urban and rural areas and reflected ethnic, religious, and cultural diversity. Over a two-year period, 125 ceremonies were observed, including 42 burial ceremonies, 31 third-day ceremonies, 29 seventh-day ceremonies, and 23 fortieth-day ceremonies.

A total of 21 individuals participated in the ethnographic interviews. Participants were selected purposively, and sampling continued until theoretical saturation was reached. Observations were conducted in natural settings and recorded through semi-organized descriptive field notes. The collected data were analyzed using Braun and Clarke's thematic analysis approach with the assistance of ATLAS.ti. The initial coding process produced 44 open codes, which were subsequently reduced to 30 codes and organized into six main themes. The study also employed expert review and measures including Holsti, Pi-Scott, Cohen's kappa, and Krippendorff's alpha to examine the validity and reliability of the coding process.

FINDINGS

The findings indicate two overarching levels of participation: "the attentive" and "the indifferent." These two levels comprise six distinct behavioral and attitudinal categories: the compassionate, the empathizers, the altruistic, the indifferent (spectators), the exchangers, and the selfish. Overall, the six categories are represented through 30 sub-indicators.

The attentive participants attach importance to the grief of the deceased's family and to providing emotional or practical support, whereas the indifferent participants show limited involvement in the central purpose of the mourning ceremony.

The compassionate are primarily members of the immediate family or individuals with very close emotional relationships with the deceased. They experience intense grief, which may be expressed through crying, lamentation, recalling memories, and feelings of regret or guilt. They also tend to remain involved in the ceremony for longer periods.

The empathizers are often individuals who have experienced a similar loss themselves. Their participation is shaped by their ability to understand the bereaved person's situation through their own previous experiences and to place themselves in the position of the grieving individual.

Iranian Cultural Research

Abstract

The altruistic participate voluntarily in order to help others without seeking personal or reciprocal benefits. Their assistance may include financial contributions, receiving and assisting guests, arranging chairs and tables, and other forms of practical support. Their actions are motivated by human, religious, or cultural obligations, even when they have no close relationship with the deceased.

The indifferent or spectators often attend because of their acquaintance with the bereaved rather than because of a strong emotional connection with the deceased. Their behavior may include talking and laughing during the ceremony, focusing on refreshments or their costs, gossiping, and taking photographs or videos. Their participation therefore reflects limited engagement with the central emotional purpose of the ceremony.

The exchangers participate primarily within a framework of social exchange. Their attendance may be intended to reciprocate previous participation in another person's funeral ceremony, fulfill a perceived social obligation, or maintain social capital that may be useful for future reciprocal support.

The selfish, unlike spectators, may actively participate in the ceremony, but their actions primarily serve their own needs rather than contributing to the reduction of others' suffering.

The findings also demonstrate a strong relationship between behavioral patterns and the nature of participants' relationships with the deceased. The compassionate are predominantly found among first-degree relatives, including spouses, children, and parents, as well as among individuals with close emotional ties. The empathizers are often connected to the bereaved through similar experiences of loss rather than necessarily through first-degree kinship. By contrast, indifferent and selfish participants may be found across a wider range of relationships, from close relatives to strangers, with their participation more strongly influenced by obligation, habit, or self-interest. Exchangers are more commonly associated with acquaintances or more distant relationships in which social reciprocity plays a significant role.

No single theoretical perspective adequately explains all six categories. Rather, the findings point to the combined influence of observational learning, social exchange, and rational choice, alongside unconscious factors and processes of reinforcement and punishment.

The diversity of these patterns also reflects a tension between collectivist and individualist values in contemporary Iranian society. The compassionate, empathizers, and altruistic reflect forms of traditional solidarity as well as religious and ethical norms, whereas indifferent, exchange-oriented, and selfish behaviors reflect social change, the individualization of emotions, and the increasing influence

of economic logic on emotional and ritual relationships. Thus, the observed diversity should not simply be interpreted as a social pathology. Instead, it reflects the complexity of Iranian society as it encounters modernity and redefines forms of collective ritual. Funeral ceremonies consequently constitute settings in which different identities, forms of social status-seeking, processes of social-capital reproduction, cultural changes, and forms of resistance may become visible.

CONCLUSION

This study examined the behaviors and attitudes of participants in funeral, burial, and mourning ceremonies and investigated whether individuals attending such ceremonies share common goals or participate with diverse objectives and motivations. The findings indicate that participation is shaped by a range of factors, including unconscious processes, reinforcement, avoidance of punishment, and self-interest. These findings are consistent with the theoretical framework employed in the study and with some of the previous studies discussed in the research.

The six-type typology identified in the study—compassionate, empathizers, altruistic, indifferent or spectators, exchangers, and selfish—was confirmed by the findings. The results demonstrate that funeral ceremonies cannot be understood solely as homogeneous collective expressions of grief and solidarity. Rather, they provide a setting in which diverse forms of social action and motivation emerge.

The findings may be useful for sociologists, behavioral sociologists, psychologists and social psychologists, anthropologists, and cultural officials in understanding patterns of behavior surrounding loss and mourning. At the same time, the study has limitations related to the research tools and the lack of fully relevant previous studies. The study therefore suggests future cross-cultural comparisons of the proposed typology as well as historical investigations of changes in these behavioral patterns over time.

NOVELTY

The main innovation of this study lies in its examination of a social and cultural ceremony following human death through a systematic analysis of participants' diverse behaviors and attitudes. Rather than treating participation in funeral and mourning ceremonies as a uniform social response to loss, the study identifies a six-type typology organized within two overarching levels: the attentive and the indifferent.

Another innovative aspect of the study is the combination of the observation of objective behavior with the examination of subjective attitudes and motivations. This approach makes it possible to consider funeral ceremonies as settings in which multiple forms of social action can coexist, ranging from compassion and empathy to reciprocity and self-interest.

Iranian Cultural Research

Abstract

The proposed typology can also provide a basis for subsequent research on human behavior in relation to loss and death and for further examination of the social and cultural dimensions of funeral and mourning practices.

Conflict of Interest

The author declares that there is no conflict of interest regarding this study.

Funding

This study received no financial support from governmental, private, or non-profit organizations.

AI Use Disclosure

ChatGPT was used to prepare the extended abstract in English. The author is fully responsible for the content and accuracy of the manuscript.

Iranian Cultural Research

Vol. 20
Issue 3
Autumn 2027

BIBLIOGRAPHY

- Ahmadi, H., & Jomehri, F. (2023). *Developmental psychology: Adolescence, adulthood (youth, middle age, and old age)*. Tehran, Iran: Roshd.
- Allan, K. (2014). *The social lens: An invitation to social and sociological theory* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Aron, R., Manent, P., Mahoney, D. J., & Anderson, B. C. (2018). *Main currents in sociological thought: Volume 2: Durkheim, Pareto, Weber*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429451447>
- Asakura, K., Lee, B., Occhiuto, K., & Kourgiantakis, T. (2022). Observational learning in simulation-based social work education: Comparison of interviewers and observers. *Social Work Education*, 41(3), 300–316. <https://doi.org/10.1080/02615479.2020.1831467>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A. (2008). Observational learning. In *The international encyclopedia of communication*. <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbieco004>
- Baron, R., Byrne, D., & Branscombe, N. (2024). *Social psychology* (Y. Karimi, Trans.). Tehran, Iran: Dowran. (Original work published 2006)
- Batson, C. D., & Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological Inquiry*, 2(2), 107–122. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI0202_1
- Becker, C. B., Taniyama, Y., Kondo-Arita, M., Yamada, S., & Yamamoto, K. (2022). How grief, funerals, and poverty affect bereaved health, productivity, and medical dependence in Japan. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 85(3), 669–689. <https://doi.org/10.1177/0030222820947573>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bruce, C. A. (2007). Helping patients, families, caregivers, and physicians in the grieving process. *The Journal of the American Osteopathic Association*, 107(12 Suppl. 7), ES33–ES40. <https://doi.org/10.7556/jaoa.2007.20039>
- Burrell, A., & Selman, L. E. (2022). How do funeral practices impact bereaved relatives' mental health, grief and bereavement? A mixed-method review with implications for COVID-19. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 85(2), 345–383. <https://doi.org/10.1177/0030222820941296>

Iranian Cultural Research

Abstract

- Callahan, M. M., Fodstad, J. C., & Moore, J. W. (2023). History of applied behavior analysis. In *Handbook of applied behavior analysis: Integrating research into practice* (pp. 3–17). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-19964-6_1
- Cambridge Dictionary. (2013). *Cambridge advanced learner's dictionary* (4th ed.). Cambridge University Press.
- Clarke, V., & Braun, V. (2013). Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning. *The Psychologist*, 26(2), 120–123.
- Coccozza, A. (2023). The theory of rational choice: Potential and criticality. In *The unexpected in action: Ethics, rationality, and skills* (pp. 75–90). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26793-2_6
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1993). The rational reconstruction of society: 1992 presidential address. *American Sociological Review*, 58(1), 1–15. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122209>
- Concepcion, M. B. (2016). Ritual mourning: A cross-cultural comparison. *Philippine Sociological Review*, 10(3/4), 182–186.
- Coser, L. (1977). *Masters of sociological thought* (2nd ed.). Harcourt, Brace & Jovanovich.
- Delaney, T. (2020). *Classical sociological theory* (B. Sedighi & V. Tolouei, Trans.). Tehran, Iran: Ney. (Original work published 2004)
- Elias, N. (2020). *The loneliness of the dying* (S. Najafi, Trans.). Tehran, Iran: Gam-e No. (Original work published 2001)
- Esmailnia, S., Albuquerque, S., & Coelho, A. (2025). Developing a scale to measure social dynamics in funeral ceremonies: A mixed methods approach. *Death Studies*. <https://doi.org/10.1080/07481187.2025.2559726>
- Farbod, M. S. (2007). Art in religious mourning in Iran. *Culture of Iranian People*, (11), 0–0.
- Farbod, M. S. (2016). An anthropological study of death and funeral ceremony with focus in Gilan province.
- Favereau, O. (2005). The missing piece in rational choice theory. *Revue Française de Sociologie*, 46(5), 103–122. <https://doi.org/10.3917/rfs.465.0103>
- Foroughi, Y., & Alizadeh, S. (2018). *Statistics and advanced quantitative and qualitative research methods*. Terhan, Iran: Andisheh Ehsan.

- Freud, S. (2015). Beyond the pleasure principle. *Psychoanalysis and History*, 17(2), 151–204. <https://doi.org/10.3366/pah.2015.0169>
- Freud, S., & Strachey, J. (1955). *Beyond the pleasure principle* (Vol. 18, pp. 3–64). Hogarth Press.
- Fryling, M. J., Johnston, C., & Hayes, L. J. (2017). Understanding observational learning: An interbehavioral approach. *The Analysis of Verbal Behavior*, 27, 191–203. <https://doi.org/10.1007/BF03393102>
- Goffman, E. (1963). *Behavior in public places: Notes on the social organization of gatherings*. Free Press of Glencoe.
- Hashemi, S. A. (2014). Etiquettes of funeral ceremonies in folk culture. *Culture of Iranian People*, 12(37), 83–104.
- Homans, G. C. (1974). *Social behavior: Its elementary forms* (Rev. ed.). Harcourt Brace Jovanovich.
- Izadi, D. (2022). Doing penance as a nexus of practice: Linguistic and semiotic resources in the social practice of mourning ceremonies. *Australian Review of Applied Linguistics*, 45(2), 154–174. <https://doi.org/10.1075/aral.21034.iza>
- Kalantari, A., Shahrzad, Z., & Parsania, H. (2021). Mechanisms of Recalling or Forgetting Death: A Qualitative Study. *Strategic Research on Social Problems*, 10(4), 1–20. <https://doi.org/10.22108/srsp.2022.132600.1777>
- Karimi, Y. (2024). *Social psychology: Theories, concepts, and applications*. Tehran, Iran: Arasbaran
- Krebs, D. L. (1970). Altruism: An examination of the concept and a review of the literature. *Psychological Bulletin*, 73(4), 258–302. <https://doi.org/10.1037/h0028987>
- Kumar, R. M. (2023). The many faces of grief: A systematic literature review of grief during the COVID-19 pandemic. *Illness, Crisis & Loss*, 31(1), 100–119. <https://doi.org/10.1177/10541373211038084>
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford University Press.
- Longman. (2009). *Longman dictionary of contemporary English* (5th ed.). Pearson Education.
- Mishra, C., & Rath, N. (2020). Social solidarity during a pandemic: Through and beyond Durkheimian lens. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1), 100079. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100079>
- Mobasheri, M., Moghaddasi, J., & Moradi, M. (2015). Intervention for behavioral change in funeral ceremonies in Islamic Republic of Iran. <https://doi.org/10.19104/jepm.2016.113>

Iranian Cultural Research

Abstract

- Muhdher, F. J., Abulnaja, O. A., & Baothman, F. A. (2023). Investigating the cultural impact on predicting crowd behavior. *Computers*, 12(5), 108. <https://doi.org/10.3390/computers12050108>
- Mulhern, T. (2023). The world of psychology before relational frame theory. In *Relational frame theory: Made simple* (pp. 1–24). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-19421-4_1
- Olson, M. H., & Hergenhahn, B. R. (2023). *An introduction to theories of learning* (A. A. Seif, Trans.). Tehran, Iran: Dowran. (Original work published 2009)
- Ozer, E. M. (2022). Albert Bandura (1925–2021). *American Psychologist*. <https://doi.org/10.1037/amp0000981>
- Papalia, D. E., Olds, S. W., & Feldman, R. D. (2005). *Human development* (10th ed.). McGraw-Hill.
- Parkes, C. M. (1998). Bereavement in adult life. *BMJ*, 316(7134), 856–859. <https://doi.org/10.1136/bmj.316.7134.856>
- Perls, F., & Naranjo, C. (2020). *Foundations of Gestalt psychotherapy: A journey into the principles and major concepts of Gestalt psychotherapy* (H. Boland, Trans.). Tehran, Iran: Arjmand. (Original work published 2000)
- Prigerson, H. G., Kakarala, S., Gang, J., & Maciejewski, P. K. (2021). History and status of prolonged grief disorder as a psychiatric diagnosis. *Annual Review of Clinical Psychology*. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-093600>
- Ritzer, G. (2010). *Sociological theory*. McGraw-Hill.
- Ritzer, G. (2010). *Contemporary sociological theory and its classical roots* (S. M. Parast, Trans.). Tehran, Iran: Sales. (Original work published 2007)
- Rumjaun, A., & Narod, F. (2020). Social learning theory—Albert Bandura. In *Science education in theory and practice: An introductory guide to learning theory* (pp. 85–99). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43620-9_7
- Santrock, J. W. (2023). *Santrock's psychology context* (M. Firoozbakht, Trans.). Tehran, Iran: Rasa. (Original work published 2003)
- Schunk, D. H. (2023). *Learning theories: An educational perspective* (Y. Karimi, Trans.). Tehran, Iran: Virayesh. (Original work published 2019)
- Shafiabadi, A., & Naseri, G. (2022). *Theories of counseling and psychotherapy*. Tehran, Iran: Roshd.

- Shimizu, K. (2022). Risk factors of severe prolonged grief disorder among individuals experiencing late-life bereavement in Japan: A qualitative study. *Death Studies*, 46(2), 351–359. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1728427>
- Şimşek Arslan, B., & Buldukoğlu, K. (2023). Grief rituals and grief reactions of bereaved individuals during the COVID-19 pandemic. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 87(4), 1293–1307. <https://doi.org/10.1177/00302228211037591>
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. Macmillan.
- Smith, G. W. (2022). Georg Simmel (1858–1918). In *Goffman-Handbuch: Leben–Werk–Wirkung* (pp. 89–95). J. B. Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05871-3_11
- Strauss, C., Taylor, B. L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., & Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review*, 47, 15–27. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.004>
- Sturmey, P. (2022). Individual therapies for violence and aggression: I. Cognitive and behavioral therapies. In *Violence and aggression: Integrating theory, research, and practice* (pp. 381–408). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-04386-4_16
- Styes, T. E. (2019). *Charles Horton Cooley and the social gospel influence*. Eastern Michigan University.
- Sun, Y., Bao, Y., & Lu, L. (2020). Addressing mental health care for the bereaved during the COVID-19 pandemic. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*. <https://doi.org/10.1111/pcn.13008>
- Trubek, D. M. (2017). Max Weber on law and the rise of capitalism. In *The sociology of law* (pp. 220–232). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315135069-17>
- Turner, J. H. (2012). *Contemporary sociological theory*. SAGE Publications.
- Veal, A. J. (2016). Leisure, income inequality and the Veblen effect: Cross-national analysis of leisure time and sport and cultural activity. *Leisure Studies*, 35(2), 215–240. <https://doi.org/10.1080/02614367.2015.1036104>
- Voss, T. (2021). James S. Coleman: Foundations of social theory. In *Schlüsselwerke der Wirtschaftssoziologie* (pp. 223–234). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-658-31439-2_19
- Weiss, R., & Gomes Neto, J. (2021). Talcott Parsons and the sociology of morality. *The American Sociologist*, 52, 107–130. <https://doi.org/10.1007/s12108-020-09466-w>
- Zaki, J., & Williams, W. C. (2013). Interpersonal emotion regulation. *Emotion*, 13(5), 803–810. <https://doi.org/10.1037/a0033839>

Iranian Cultural Research

Abstract

مقاله پژوهشی

رفتار و نگرش مشایعت‌کنندگان و شرکت‌کنندگان در مراسم تدفین، خاکسپاری و عزاداری

سعید اسمعیل‌نیا میدانی^۱

دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۲۰

چکیده

مراسم خاکسپاری و عزاداری، آئینی جمعی برای کاهش غم فردی و تقویت همبستگی اجتماعی است؛ اما مشاهدات میدانی نشان می‌دهد شرکت‌کنندگان، رفتارها و نگرش‌های یکسانی ندارند و طیفی از کنش‌ها از همدلی عمیق تا بی‌تفاوتی و منفعت‌طلبی در یک مراسم واحد دیده می‌شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی و دسته‌بندی این تنوع رفتاری و تبیین سازوکارهای روانی-اجتماعی نهفته در آن انجام شده است. این پژوهش کیفی و اکتشافی با روش قوم‌نگاری انجام شد. داده‌ها از طریق مشاهده مشارکت‌کننده و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۲۱ نفر از شرکت‌کنندگان در ۱۲۵ مراسم (تدفین، سوم، هفتم و چهلم) در ۹ استان کشور، طی دو سال، گردآوری شد. نمونه‌گیری هدفمند و تا اشباع نظری ادامه یافت و داده‌ها با تحلیل مضمون براون و کلارک و نرم‌افزار ATLAS.ti تحلیل شدند. تحلیل داده‌ها به دو سطح کلان «اهمیت‌دهندگان» و «بی‌توجهان» و شش مؤلفه «دلسوزان، همدلان، نوع‌دوستان، بی‌اعتبایان (تماشاگران)، مبادله‌کنندگان و خودخواهان» انجامید. این دسته‌بندی به شدت وابسته به نسبت خانوادگی و صمیمیت با متوفی است؛ دلسوزان عمدتاً از خانواده درجه یک و همدلان از افراد دارای تجربه فقدان مشابه برخاسته‌اند، در حالی که بی‌اعتبایان و خودخواهان در طیف گسترده‌تری از نسبت‌ها دیده می‌شوند. شرکت در مراسم سوگ، پدیده‌ای چندوجهی و متأثر از ترکیب عوامل ناهشیار، یادگیری مشاهده‌ای، تبادل اجتماعی و انتخاب عقلانی است. این تنوع، بازتابی از تقابل ارزش‌های جمع‌گرایانه و فردگرایانه در جامعه امروز ایران است. نتایج می‌تواند برای جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، مردم‌شناسان و مسئولان فرهنگی در طراحی سیاست‌های حمایتی و ارتقای سلامت روانی بازماندگان کاربرد داشته باشد. محدودیت اصلی پژوهش، کمبود مطالعات پیشین کاملاً مرتبط با موضوع بود.

کلیدواژه‌ها: مراسم خاکسپاری، داغ‌دیدی، سوگ، عزاداری، اهمیت‌دهندگان، بی‌توجهان

۱. دکتری روان‌شناسی اجتماعی و روان‌سنجی، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه خوارزمی، تهران

saeedsmailnia@khu.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

در بسیاری از نظریه‌های دانشمندان جامعه‌شناسی و دیگر علوم، به ویژه در نظریه گشتالت، این نکته مطرح شده است که کل (جمع) بیشتر و قوی‌تر از اجزای خود (فرد) می‌باشد (پرز و نارانجو^۱، ۱۳۹۹). جامعه‌شناسان برای بقای یک جامعه، نظریه‌های جمعی و گروهی را مطرح کرده‌اند که بیانگر زندگی موفق در کنار یک کنش جمعی متقابل می‌باشد. برای مثال همبستگی اجتماعی دورکم (میشرا و رأس^۲، ۲۰۲۰)، کنش اجتماعی وبر (ترویک^۳، ۲۰۱۷)، گماین شافت و گزل شافت تونیس (دیلینی، ۱۳۹۹)، جامعه کلیتی ارگانیک کولی (استیز^۴، ۲۰۱۹)، کنش متقابل زیمل (اسمیت^۵، ۲۰۲۲)، نظریه طبقه تن آسا و بلن (ویل^۶، ۲۰۱۶)، کنش اجتماعی پارسونز (ویس و گومز نیتو^۷، ۲۰۲۱)، جامعه‌شناسی عمومی پارتو (آرون^۸ و همکاران، ۲۰۱۸)، و بسیاری از دیگر متفکران جامعه‌شناسی، نظیر مایکل هکتر (ترنر^۹، ۲۰۱۲)، تصریحاً یا تلویحاً حاکی از این نکته است. به عبارت دیگر، می‌توان این‌گونه بیان کرد که برای بقای یک جامعه نیاز به ویژگی‌هایی همچون نوع دوستی، همکاری، همبستگی، هماهنگی می‌باشد. اگر این صفات و ویژگی‌ها در جامعه نباشد موجب آنومی^{۱۰} مورد نظر دورکیم و عدم تعادل و در نهایت از هم پاشیدن یک جامعه خواهد شد.

از طرفی، انسان‌ها موجوداتی احساسی، عاطفی و اجتماعی هستند و نیاز دارند به یکدیگر یاری رسانند. این نیاز، به ویژه در زمان‌های بحرانی و بروز مصیبت، اهمیت بیشتری می‌یابد؛ به طوری که گاهی اگر کسی در اطراف آنان نباشد، به تنهایی نمی‌توانند

1. Perls & Naranjo
2. Mishra & Rath
3. Trubek
4. Styes
5. Smith
6. Veal
7. Weiss & Gomes Neto
8. Aron
9. Turner
10. anomie

آن شرایط بحرانی را تحمل کنند، اما با همراهی و همدلی دیگران می‌توانند آن شرایط را بهتر پشت سر بگذارند (بارون و دیگران، ۱۴۰۳). از این‌رو، از آغاز تاریخ تاکنون، پس از وفات هر انسانی در هر فرهنگی، اطرافیان و آشنایان به دلایل گوناگون در مراسم متوفی شرکت می‌کنند (فرید، ۱۳۸۶؛ هاشمی، ۱۳۹۳؛ کلاتتری و همکاران، ۱۴۰۰). شاید بتوان گفت هدف اصلی این حضور آن است که اطرافیان و آشنایان به بازماندگان نشان دهند که در کنار آنان هستند، آنان تنها نیستند و می‌توانند تا حدی از رنج و مصیبتشان بکاهند؛ چراکه تحمل گروهی یک مسئله و مصیبت، بهتر از تحمل تنهایی آن است (کریمی، ۱۴۰۳). در این تحقیق، محقق سعی کرده است با استفاده از روش تحقیق میدانی و بهره‌گیری از مشاهده و مصاحبه، رفتار فرهنگی مشایعت‌کنندگان و شرکت‌کنندگان در مراسم عزاداری را مورد بررسی قرار دهد.

ضرورت و اهمیت این تحقیق اکتشافی، می‌تواند برای جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و روان‌شناسان اجتماعی، مردم‌شناسان، مسئولان فرهنگی و دیگر حوزه‌های مرتبط کمک‌کننده باشد و موجب تغییر بینش و ایجاد تفکری جدید گردد و به ما در فهم این مطلب کمک خواهد کرد که دریابیم اگرچه افرادی که در مراسم خاکسپاری و عزاداری شرکت می‌کنند و یک نوع لباس عزا می‌پوشند و به ظاهر یک نوع احساس مشترک دارند، اما دارای اهداف و تفکرات متفاوتی می‌باشند. هدف این تحقیق، آن است که با توصیف و استفاده از روش تحقیق کیفی، بتواند در ادامه تحقیقات گذشته دانش تازه‌ای را به دانش و علوم قبلی بیفزاید و خلأ تحقیقاتی در این حوزه را پر نماید.

با وجود کارکردهای شناخته‌شده مراسم خاکسپاری در کاهش غم فردی و تقویت همبستگی اجتماعی، آنچه در میدان تحقیق به‌وضوح قابل مشاهده است، تنوع چشمگیر رفتارها و نگرش‌های شرکت‌کنندگان است. مشاهدات میدانی مقدماتی نشان می‌دهد که در بستر یک مراسم واحد، طیفی از کنش‌ها، از ابراز همدلی عمیق و دلسوزی تا بی‌تفاوتی، تماشاگری، معامله‌گری و حتی خودخواهی صرف، به چشم می‌خورد. مسئله اصلی آن است که این تنوع رفتاری، پرسش‌های بنیادینی را در ذهن محقق ایجاد کرده

است که تاکنون در پژوهش‌های پیشین کمتر به صورت نظام‌مند مورد واکاوی قرار گرفته‌اند. ازاین‌رو، پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به دو پرسش اساسی برآمده است: ۱) آیا شرکت‌کنندگان در مراسم خاکسپاری و عزاداری دارای ویژگی‌های احساسی و نگرشی گوناگون (مطابق با تیپولوژی شش‌گانه) هستند؟ ۲) هر یک از این نقش‌ها با چه انگیزه‌ها و سازوکارهای روانی - اجتماعی (ناهییار، تقویت مثبت/منفی، یادگیری مشاهده‌ای، مبادله و منفعت‌طلبی عقلانی) قابل تبیین است؟ در واقع، این پژوهش می‌کوشد با تمرکز بر همین تنوع کنش‌ها، شکاف میان کارکرد انتزاعی و آرمانی مراسم (حمایت اجتماعی) و واقعیت عینی و رفتاری شرکت‌کنندگان را پر کند.

۲. ادبیات نظری و پیشینه تحقیق

در دیدگاه بعضی از متفکران انسان با مرگ تمام می‌شود. نوربرت الیاس متفکر جامعه‌شناسی می‌گوید: مرگ هیچ رمز و رازی ندارد و هیچ دری به دنیایی دیگر نمی‌گشاید، بلکه پایان کار آدمی است. آنچه بر جای می‌ماند، همان چیزی است که فرد به دیگران داده و در خاطره دیگران باقی خواهد ماند (الیاس، ۱۳۹۹). اما در بسیاری از جوامع در سرتاسر جهان، خاطره یک فرد با درگذشت او پایان نمی‌یابد. غم و اندوه از دست دادن یکی از اعضای خانواده یا آشنایان عمیقاً بر بازماندگان تأثیر طولانی مدت می‌گذارد که می‌تواند ماه‌ها یا حتی سال‌ها باقی بماند. این می‌تواند دلیلی بر این باشد که چرا در اکثر فرهنگ‌ها، مراسم مفصلی پس از رفتن یکی از عزیزان برگزار می‌شود که اغلب با آئین‌های طولانی همراه است.

با وجود این دیدگاه‌ها، برای فهم بهتر رفتار انسان در مراسم سوگ، ابتدا باید سه مفهوم کلیدی را تعریف کرد و سپس نظریه‌های مرتبط را بررسی نمود. در این قسمت ابتدا به تعریف سه واژه مرتبط با سوگواری خواهیم پرداخت و سپس نظریه‌های مربوطه آورده خواهند شد.

داغدیدگی^۱، به تجربه عینی از دست دادن عزیزی مانند والدین، فرزند، همسر یا خواهر و برادر مربوط می‌شود. سوگ^۲ یا اندوه، نشان دهنده واکنش عاطفی کسانی است که تحت تأثیر این فقدان قرار گرفته‌اند، که ممکن است از طریق اشک، خشم یا احساس پوچی عمیق بیان شود. در مقابل، عزاداری^۳ شامل اعمال تشریفاتی است که توسط بازماندگان به دنبال مرگ کسی مشاهده می‌شود (احدی و جمهری، ۱۴۰۲؛ پاپالیا و همکاران^۴، ۲۰۰۵؛ سیمسک ارسلان و بولدوکوغللو^۵، ۲۰۲۳؛ کومار^۶، ۲۰۲۳). آنچه در هر علمی به مفاهیم معنا می‌بخشد و موجب پیوند مفاهیم می‌گردد، نظریه‌ها می‌باشد. تحقیق حاضر هم از دل نظریه‌ها برخاسته است. نظریه‌هایی که پیوند مفهومی با تحقیق حاضر دارند شاید فراوان باشند، اما در تحقیق حاضر از پنج نظریه روانکاوی، یادگیری، یادگیری مشاهده‌ای، نظریه تبادل اجتماعی و نظریه انتخاب عقلانی استفاده گردید که در زیر به توضیح آن‌ها پرداخته شده است.

یک موضوع اصلی در نظریه‌های روانکاوی فروید حول مفاهیم «اروس»^۷ یا غریزه زندگی و «تاناتوس»^۸ یا غریزه مرگ می‌باشد (شفیع‌آبادی و ناصری، ۱۴۰۱). نیروی «اروس»، که به بقا، تولیدمثل، و پیوندجویی مربوط می‌شود، و «تاناتوس»، که میل به انحلال، بازگشت به بی‌حرکتی، و پایان تنش‌های حیاتی را موجب می‌شود (فروید و استراچی^۹، ۱۹۵۵). به بیان ساده‌تر، فروید فرض می‌کند که مردم کشش ناخودآگاهی به سمت مرگ دارند (فروید، ۲۰۱۵). با این وجود، ترس آن‌ها از مرگ، آن‌ها را وادار می‌کند تا از مکانیسم‌های دفاعی مانند واکنش سازی، فرافکنی و انکار برای مهار

1. bereavement

2. grief

3. mourning

4. Papalia et al

5. Şimşek Arslan & Buldukoğlu

6. Kumar

7. eros

8. thanatos

9. Freud & Strachey

احساس گناه، ترس از نابودی، یا تلاشی ناهشیار برای بازسازی پیوندهای عاطفی با متوفی استفاده کنند تا این واقعیت اجتناب‌ناپذیر را از خود دور نگه دارند. احتمالاً افرادی که در این مراسم شرکت می‌کنند، به صورت ناخودآگاه سعی در انکار مرگ دارند و از مکانیسم‌های دفاعی گوناگون استفاده می‌کنند تا به این خودباوری برسند که مرگ برای من نیست.

یکی دیگر از نظریه‌های زیربنایی این تحقیق که اساس و بنیان این تحقیق را می‌سازد، نظریه رفتارگرایی رادیکال اسکینر می‌باشد که رویدادهای ذهنی را رد و به جنبه‌های قابل مشاهده و عینی رفتار توجه می‌کند (اسکینر^۱، ۱۹۵۳). از نظر رفتارگرایان، موجود زنده رفتاری را انجام خواهد داد که برای او تقویت به همراه داشته باشد (شانک^۲، ۱۴۰۲؛ کالاهان^۳ و همکاران، ۲۰۲۳). اسکینر تقویت را به چندین نوع طبقه‌بندی کرده است. مانند: غذا یا آب که نوعی تقویت نخستین هستند، که خود ذاتاً حالت تقویت‌کنندگی دارند. نوعی دیگر، تقویت ثانوی می‌باشد. مانند روشن بودن نور که در اثر مجاورت با تقویت‌کننده‌ای نخستین مانند غذا حالت تقویتی یافته‌اند (اولسون و هرگنهان^۴، ۱۴۰۲؛ استورمی^۵، ۲۰۲۲؛ مولهرن^۶، ۲۰۲۳). از این نظر می‌توان گفت که افراد به خاطر دریافت تقویت‌کننده‌های نخستین، مانند غذا و شیرینی، یا تقویت‌کننده‌های ثانویه، همچون احترام و تشکر از دیگران، در این مراسم شرکت می‌کنند.

به آن چیزی که در نتیجه پاسخ به موجود زنده داده می‌شود و موجب افزایش احتمال وقوع آن رفتار می‌گردد، تقویت‌کننده مثبت می‌گویند؛ مانند غذا، میوه و شربت در مراسم. به آن چیزی که در نتیجه پاسخ از موقعیت خارج می‌شود، اما موجب افزایش احتمال وقوع آن رفتار می‌گردد، تقویت‌کننده منفی گفته می‌شود؛ مانند نادیده گرفتن

1. Skinner
2. Schunk
3. Callahan
4. Olson & Hergenhahn
5. Sturme
6. Mulhern

رفتارهای ناپسند فردی که با فرد از دست‌رفته داشته و با حضور خود در مراسم، موجب بخشیده‌شدن او از سوی بازماندگان می‌شود. اما تنبیه به چیزی گفته می‌شود که اگر پس از پاسخ موجود زنده به موقعیت افزوده شود، موجب کاهش احتمال وقوع آن رفتار می‌گردد؛ مانند ناراحت‌شدن و حتی گلایه‌کردن بازماندگان از فردی که در مراسم شرکت نمی‌کند. (اولسون و هرگنهان، ۱۴۰۲؛ سانتراک^۱، ۱۴۰۲). به عبارت دیگر، آنچه محقق در نتیجه تحقیق دریافت، آن بود که تعدادی از افراد به‌خاطر دریافت تقویت‌کننده‌های مثبت و منفی و دوری از تنبیه در این مراسم‌ها شرکت کردند.

نظریه برخاسته از یادگیری، یادگیری مشاهده‌ای بندورا است که به تمایل طبیعی انسان‌ها برای تقلید آنچه در دیگران مشاهده می‌کنند گفته می‌شود (فریلینگ و همکاران^۲، ۲۰۱۷؛ رامجوان و نارود^۳، ۲۰۲۰؛ آساکورا و همکاران^۴، ۲۰۲۲). تقلید می‌تواند بدون هیچ تقویت بیرونی و صرفاً با مشاهده رفتار الگو یا با مشاهده تقویت شدن یا تنبیه‌شدن رفتار الگو صورت گیرد (بندورا^۵، ۱۹۷۷، ۱۹۸۶، ۲۰۰۸؛ اوزر^۶، ۲۰۲۲). یعنی می‌توان گفت که بیشتر افراد این‌گونه ویژگی‌های رفتاری و فرهنگی را تنها با مشاهده والدین و اطرافیان خود و با حضور در مراسم خاکسپاری و مراسم‌های دیگر می‌آموزند.

یکی دیگر از نظریه‌های جامعه‌شناسی که اساس این پژوهش می‌باشد، نظریه تبادل هومنز^۷ می‌باشد، که بیان می‌کند افراد در روابط اجتماعی به دنبال به حداکثر رساندن سود و به حداقل رساندن هزینه هستند. مشارکت در مراسم می‌تواند به‌عنوان نوعی تبادل اجتماعی در نظر گرفته شود که در آن افراد به دنبال کسب منافع می‌مانند حمایت اجتماعی، مبادله، یا فرصت‌های جدید هستند (هومنز، ۱۹۷۴؛ آلن، ۲۰۱۴؛ ریتزر،

1. Santrock
2. Fryling; Johnston, & Hayes
3. Rumjaun, A., & Narod
4. Asakura
5. Bandura
6. Ozer
7. Homan's Social exchange theory

۱۳۸۹؛ دیلینی، ۱۳۹۹). کوزر می‌گوید: هومنز معتقد بود در نظریه تبادل، سود و منفعت^۱ انگیزه‌ای است که تمامی انگیزه‌های رفتاری دیگر حول آن می‌چرخد (کوزر^۲، ۱۹۷۷). یکی از پایه‌های اصلی این تحقیق، نظریه انتخاب عقلانی^۳ جیمز کلمن^۴ می‌باشد که بیان می‌کند، کنشگران هدفمندند و هر یک به دنبال به حداکثر رساندن منافع خویش هستند (ووس^۵، ۲۰۲۱). نظریه انتخاب عقلانی نشان می‌دهد که عمل فردی با انگیزه رفتار هدفمند و منافع شخصی انجام می‌شود (کلمن^۶، ۱۹۹۰). این نظریه انسان را موجودی حسابگر می‌شناسد که در پی افزایش نفع و کاهش ضرر خود است؛ بنابراین انسان موجودی است که عاقلانه انتخاب می‌کند (کلمن^۷، ۱۹۹۳؛ فاووریو^۸، ۲۰۰۵؛ کوکوزا^۹، ۲۰۲۳).

هر یک از پنج نظریه مورد اشاره، نقشی مشخص در مراحل مختلف این پژوهش ایفا کرده‌اند و در کنار هم، چارچوب مفهومی تحقیق را شکل داده‌اند؛ نظریه روانکاوی فروید در تدوین سؤالات مصاحبه مرتبط با انگیزه‌های ناهشیار شرکت‌کنندگان به کار رفت و در مرحله تفسیر، برای تبیین رفتارهای دلسوزانه افرادی که با شدت عاطفی بالا و مکانیسم‌های دفاعی در مراسم حضور داشتند، مورد استفاده قرار گرفت؛ نظریه یادگیری (رفتارگرایی اسکینر) چارچوب تحلیل رفتارهای مبتنی بر تقویت مثبت/منفی و تنبیه را فراهم آورد و به‌ویژه در طراحی سؤالات مرتبط با نقش پاداش‌های اجتماعی (مانند احترام، تشکر، پذیرایی) و نیز اجتناب از سرزنش، در فرایند مصاحبه و کدگذاری اولیه نقش داشت؛ نظریه یادگیری مشاهده‌ای بندورا مبنای مفهوم‌سازی رفتارهایی قرار گرفت

1. profit
2. Coser
3. Rational Choice Theory
4. James Samuel Coleman
5. Voss
6. Coleman
7. Coleman
8. Favereau
9. Cocozza

که ریشه در تقلید فرهنگی و خانوادگی داشتند و در تفسیر افرادی که «از روی عادت» یا «بدون تفکر» در مراسم شرکت می‌کردند، به‌کار گرفته شد؛ نظریه تبادل اجتماعی هومنز چارچوب تحلیلی گروه «مبادله‌کنندگان» را فراهم ساخت و در کدگذاری مفاهیمی نظیر «جبران گذشته» و «پس‌انداز برای آینده» و نیز در تفسیر رفتارهای مبتنی بر بازپرداخت اجتماعی، نقشی اساسی داشت؛ و در نهایت، نظریه انتخاب عقلانی کلمن در تحلیل گروه «خودخواهان» و تبیین رفتارهای سودجویانه (مانند تبلیغات شخصی، منفعت‌طلبی آنی و نمایش قدرت) به‌کار رفت و به محقق در تشخیص کنش‌های حسابگرانه از کنش‌های عاطفی و نوع‌دوستانه کمک کرد.

در این بخش، ادبیات و پیشینه مرتبط با این تحقیق بررسی می‌شود و به آن‌ها استناد می‌شود. در تحقیقی که توسط ایزدی (۲۰۲۲) انجام شده است، مراسم ترحیم و سوگواری جنبه‌های بسیاری از آئین‌های سنتی و مذهبی ایرانیان را به تصویر می‌کشد و نشان می‌دهد که در حالی که آئین‌های عزاداری در بین مسلمانان شیعه چارچوب فرهنگی و مذهبی دارد در عین حال فضای اجتماعی و تاریخی افراد و متن فرهنگی نیز مهم است. فرید (۲۰۱۶) در تحقیقی با عنوان «بررسی مردم‌شناختی مراسم فوت و تشییع جنازه با محوریت استان گیلان» نشان داد که آداب و رسوم تشییع جنازه مجموعه‌ای از باورها و اعمالی است که توسط یک فرهنگ برای یادآوری مردگان، از خود خاکسپاری گرفته تا بناهای یادبود، دعاها و آئین‌های مختلفی که به افتخار آن‌ها انجام می‌شود، استفاده می‌کند، در عین حال، نتایج تفاوت رفتارهای فرهنگی را در مراسم تشییع نشان داد.

مباشری و مرادی (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان «مداخله برای تغییر رفتار در مراسم ترحیم در اسلام» نشان دادند که تشییع جنازه در مقیاس وسیع در میان ایرانیان امری رایج است و از زمان مرگ تا چهلمین روز و سالگرد آن آغاز می‌شود. این پژوهش مداخله‌ای با هدف تغییر رفتار و نحوه برگزاری مراسم ترحیم به منظور رفع مشکلات غیرضروری مرتبط با آن انجام شده است. نتیجه‌گیری نشان داد که برگزاری همایش‌ها، توزیع جزوه‌ها، برنامه‌های آموزشی برای عموم، کیفیت و نوع تشییع جنازه را تغییر می‌دهد.

بر اساس مطالعه بورل و سلمان^۱ (۲۰۲۲) شیوه‌های تشییع جنازه می‌تواند بر سلامت روانی، غم و اندوه و پیامدهای سوگ بستگان سوگوار تأثیر بگذارد. همچنین برخی از مطالعات مشاهده‌ای، مزایای مشارکت در تشییع جنازه را یافته‌اند (سان و همکاران^۲، ۲۰۲۰). در ژاپن، اختلال سوگ طولانی‌تر^۳ با مشکلات جسمی بیشتر، افزایش زمان از کار افتادگی و وابستگی پزشکی بیشتر به عوامل زیر مرتبط است: دشواری در پذیرش از دست دادن / فقدان حمایت اجتماعی / تصویر منفی از خود / مشکل در یافتن معنی در زندگی بعد از دست دادن افراد وجود دارد (شیمیزو^۴، ۲۰۲۲). همچنین نشان داده شده است که مراسم تشییع جنازه به طور سنتی از طریق حمایت اجتماعی، نقش مهمی در کاهش غم و اندوه دارد (بکر و همکاران^۵، ۲۰۲۲).

در تحقیقی که توسط مودر و همکاران^۶ (۲۰۲۳) و با عنوان «بررسی تأثیر فرهنگی بر پیش‌بینی رفتار جمعیت» انجام شده است رفتار فرهنگی عزاداران در مراسم تشییع جنازه موضوع مورد مطالعه در فرهنگ‌های مختلف بوده است. همچنین نتایج مطالعه کانسپسیون^۷ (۲۰۱۶) نشان داد که بیان غم و اندوه و یادبود در برنامه‌های تشییع جنازه نشان دهنده فرهنگ بزرگ‌تری از عزاداری است که ویژگی‌های زبانی و نمادین در بین جنسیت، سن و دوره‌های زمانی، متفاوت است.

۳. روش‌شناسی

این پژوهش از نوع کیفی و اکتشافی است که با استفاده از روش قوم‌نگاری انجام شده است. پژوهشگر برای گردآوری داده‌ها از دو شیوه اصلی بهره برده است: مشاهده رفتارها و آداب و رسوم (به‌عنوان مشاهده‌گر مشارکت‌کننده) و مصاحبه قوم‌نگارانه با شرکت‌کنندگان.

1. Burrell & Selman
2. Sun & et al
3. prolonged grief disorder (PGD)
4. Shimizu
5. Becker & et al
6. Muhdher, Abulnaja, Baothman
7. Concepcion

شایان ذکر است که بررسی نگرش‌ها، اهداف و انگیزه‌های شرکت‌کنندگان، نه به‌عنوان شیوه‌ای جداگانه، بلکه در دل همین مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته صورت پذیرفته است. همچنین، داده‌های حاصل از مشاهده، به‌عنوان مکملی برای تأیید یا تکمیل یافته‌های مصاحبه در نظر گرفته شده‌اند و ترکیب این دو منبع، امکان بررسی هم‌زمان رفتار عینی و نگرش ذهنی شرکت‌کنندگان را برای محقق فراهم آورده است.

گروه فرهنگی مورد مطالعه شامل کلیه کسانی بود که در مراسم تدفین و مراسم عزاداری در استان‌های تهران، مازندران، یزد، آذربایجان غربی، کردستان، اصفهان، سیستان و بلوچستان، البرز و گیلان (شامل مناطق شهری و روستایی) حضور داشتند. این استان‌ها به‌منظور پوشش تنوع قومی، مذهبی و فرهنگی آیین‌های سوگواری در ایران انتخاب شدند. محقق طی دو سال در ۱۲۵ مراسم (شامل تدفین، سوم، هفتم و چهلم) شرکت کرد و داده‌های مشاهده‌ای و مصاحبه‌ای را از شرکت‌کنندگان زن و مرد در هر دو بستر شهری و روستایی گردآوری نمود. نمونه‌های این تحقیق در مصاحبه، ۲۱ نفر بودند که با استفاده از تکنیک نمونه‌گیری هدفمند مشخص شدند و به اشباع نظری رسیدند. محقق در این مراسم شرکت کرده و در ابتدا، بر اساس روش مشاهده و با یادداشت‌برداری از رفتارهای مشاهده‌شده، زمینه تحقیق را برای تهیه و اجرای مصاحبه مهیا کرد.

ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، دو روش مشاهده و مصاحبه بوده‌اند. شیوه اول، مشاهده با نقش «مشاهده‌گر مشارکت‌کننده»^۱ است. این نوع مشاهده که خود نوعی مشاهده میدانی می‌باشد، معمولاً در جایی اتفاق می‌افتد که فعالیت گروه، مشارکت چندانی نمی‌طلبد، مانند شرکت در یک مراسم که معمولاً همه حضار در آن صرفاً یک مشاهده‌گر هستند و فعالیت خاصی نمی‌کنند. در این حالت نقش محقق به‌عنوان مشاهده‌گر بیش از نقش او به‌عنوان مشارکت‌کننده است. در این مشاهدات، مشاهده‌گر مرتباً مشاهدات خود را هنگامی که در میدان شرکت دارد یادداشت می‌کند و به اطلاعات کامل از آن‌ها دسترسی پیدا می‌کند (فروغی و علیزاده، ۱۳۹۷). از نظر نوع

1. observer as participant

ساختار، تحقیق حاضر از نوع مشاهده نیمه سازمان یافته، طبیعی، توصیفی بوده است. از نظر ابزار جمع آوری اطلاعات، از روش سنجش مشاهده واقعه‌نگاری^۱ (محقق هر اتفاقی را که مربوط به موضوع بود و آن را مهم می‌دانست بلافاصله بعد از وقوع ثبت و تحلیل کرد) استفاده کرده است.

جدول ۱. نمونه‌های استفاده از روش سنجش مشاهده‌ای واقعه‌نگاری در فرایند تحقیق

ویژگی مورد نظر	نمونه‌هایی از عملکرد مورد سنجش	فنون سنجش
رفتار مناسب داشته باشد	- رعایت آداب مراسم را می‌داند - لباس مناسب پوشیده است - می‌خندد یا نه	سنجش با استفاده از شیوه واقعه‌نگاری
بررسی نگرش افراد	- آیا فرد احساس ناراحتی می‌کند - آیا از نظر افراد شرکت کننده، بود و نبود فرد از دست رفته، تأثیری بر جهان دارد	سنجش با استفاده از شیوه واقعه‌نگاری
فرد مورد مشاهده، در کدام دسته از گروه‌های شرکت کننده تحقیق حاضر قرار دارد	زنی از گروه دلسوزان، دائماً گریه می‌کرد و بر سر و صورت خود می‌زد و می‌گفت دارم از درد می‌میرم، قلبم آتش گرفت، دارم خفه می‌شوم، همه زندگیم رفت، چه بلایی بود که به سرم آمد، ای کاش من جای او می‌مردم	سنجش با استفاده از شیوه واقعه‌نگاری
بررسی و انطباق اطلاعات به دست آمده از سه شیوه مشاهده، مصاحبه	- علت و هدف آمدنش را می‌داند یا خیر - احساس همدردی دارد یا خیر - آیا حاضر است که فرد از دست رفته برگردد	پرسش شفاهی

شیوه دوم مورد استفاده در این پژوهش، مصاحبه قوم‌نگارانه^۲ می‌باشد. از آنجا که چهارچوب محلی و زمانی مصاحبه قوم‌نگارانه آزادتر از سایر مصاحبه‌ها می‌باشد و در سایر انواع مصاحبه مکان و زمان مشخصی برای مصاحبه در نظر گرفته می‌شود، همچنین در مصاحبه قوم‌نگارانه فرصت مصاحبه به شکل غیر منتظره و برنامه‌ریزی نشده

1. anecdotal record
2. Ethnographic interview

از دل میدان پدید می‌آید، لذا محقق با توجه به نوع تحقیق حاضر از این مصاحبه استفاده کرده است که خود عمدتاً در تلفیق تحقیق‌های میدانی و استراتژی‌های مشاهده استفاده می‌شود. محورهای جمع‌آوری داده‌ها به صورت مصاحبه با مطلعان در محل، ثبت دیده‌ها و شنیده‌ها، یادداشت‌برداری و رفتن به مراسم‌های گوناگون برای جلوگیری از سوگیری فرهنگی بوده است. روش مورد استفاده در مصاحبه، روش تحلیل مضمون به روش تماتیک براون و کلارک^۱ بوده است. بعد از استخراج سؤالات با استفاده از شیوه مشاهده؛ مصاحبه نیمه ساختار یافته^۲ و اصلاح آن‌ها بر اساس ابهام و سؤالات مصاحبه‌شوندگان نیز صورت گرفت. مصاحبه‌ها در نرم‌افزار ATLASTI تحلیل شدند.

۴. یافته‌های پژوهش

در قسمت یافته‌های کیفی، مراحل شش‌گانه تحلیل مضمون با رویکرد براون و کلارک^۳ (۲۰۱۳، ۲۰۰۶) انجام شدند، که در ادامه توضیح داده شده است.

۴-۱. مراحل شش‌گانه تحلیل مضمون

۴-۱-۱. آشنایی با داده‌ها

برای اینکه محقق با عمق و گستره محتوایی داده‌ها آشنا شود لازم است که خود را در آن‌ها تا اندازه‌ای غوطه‌ور سازد. غوطه‌ور شدن در داده‌ها معمولاً شامل «بازخوانی مکرر داده‌ها» و خواندن داده‌ها به صورت فعال (یعنی جست‌وجوی معانی و الگوها) است. در این قسمت با ورود اسناد به نرم‌افزار، کدگذاری اولیه انجام شده است.

۴-۱-۲. ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری

جهت ایجاد کدهای اولیه (باز) در مرحله اول، از تحلیل مضمون مبتنی بر قیاس، که برخی آن را تحلیل هدایت شده^۴ هم نامیده‌اند، استفاده شد. استفاده از این رویکرد

1. Theme analysis method by Braun and Clarke
2. Semi-structured interview
3. Braun & Clarke
4. guided analysis

زمانی ضرورت می‌یابد که پیرامون موضوع تحقیق، دیدگاه‌های نظری گوناگونی وجود دارد و هدف از انجام تحقیق، آزمون نظریه‌های پیشین و یا بسط آن‌ها در یک زمینه متفاوت است. ۴۴ کد باز اولیه شناسایی شد که به ۳۰ مورد تقلیل یافت. این قسمت شامل ایجاد کدهای اولیه از داده‌ها است. کدها یک ویژگی داده‌ها را معرفی می‌نمایند که به نظر تحلیل‌گر جالب می‌رسد. داده‌های کدگذاری شده از واحدهای تحلیل (مضامین) متفاوت هستند. در این پژوهش کدگذاری‌ها به صورت نرم‌افزاری انجام شد.

جدول ۲. کدگذاری اولیه

مفهوم مرتبط در مصاحبه	کدهای اولیه
وفاداری به معنای احترام و تعهد به افراد از دست رفته می‌باشد که در رفتار بعضی از مشایعت‌کنندگان و شرکت‌کنندگان در مراسم عزاداری دیده می‌شود.	وفاداری
افراد با این مؤلفه، به دیگران حس و همدردی نشان می‌دهند و با حضور خود در مراسم تدفین و عزاداری، احترام و محبت خود را به خانواده‌های داغدار نشان می‌دهند و از دیگران انتظار دارند چنین رفتاری را نشان دهند.	خیرخواهی
بخشیدگی به معنای بخشش و گذشت نسبت به افراد از دست رفته می‌باشد.	بخشیدگی
افراد با این مؤلفه، در مراسم تدفین و عزاداری، احساسات اندوه و غمناک عمیق خود را نشان می‌دهند و معمولاً از ته دل گریه و شیون و گاهی هق هق می‌کنند.	گریه و زاری
عذاب وجدان ممکن است که به دلیل رفتارها یا تصمیمات گذشته در قبال فرد از دست رفته باشد.	داشتن عذاب وجدان
همدردی به معنای احساس و همدلی با دیگران است، به خصوص با فردی که دچار مصیبت شده است. افراد با این مؤلفه، در مراسم تدفین و عزاداری، با فرد عزادار احساس همدردی می‌کنند.	همدردی
افراد با این مؤلفه در مراسم عزاداری کسانی هستند که به خاطر درد دیگران زود می‌رنجند و ناراحت می‌شوند.	احساساتی
افراد با این مؤلفه، در گذشته دور یا نزدیک فردی را از دست داده‌اند و درد مشترکی با افراد صاحب عزا دارند.	درد مشترک
دلداری به معنای حمایت، تسلیت، و ارائه پشتیبانی به فردی است که در غم از دست دادن یک فرد عزیز قرار دارد و این افراد سعی می‌کنند با کلام و رفتار دلداری‌آمیز، غم و اندوه بازماندگان را کمتر کنند.	دلداری
افراد با این مؤلفه، سعی می‌کنند با واقعیت و احساسات عزادار همدلی کنند و خود را به جای او قرار دهند تا درد و ناراحتی او را درک کنند.	خود را جای فرد عزادار گذاشتن

کدهای اولیه	مفهوم مرتبط در مصاحبه
نیکوکار	افراد با این مؤلفه، اقدام به کمک به خانواده متوفی و دیگر عزاداران می‌کنند. این افراد ممکن است به خانواده متوفی وعده‌هایی دهند که به کمک مالی یا روحی برای آن‌ها در این موقعیت سخت کمک کنند.
فداکار	فداکاری به معنای گذشتن از منافع شخصی می‌باشد. افراد با این مؤلفه، ممکن است به مسئولیت‌های بزرگ‌تر و حمایت از خانواده متوفی پاسخ دهند و تلاش کنند تا در این موقعیت دشوار به آن‌ها کمک کنند.
وظیفه‌مداری	افراد با این مؤلفه، حضور خود را در این مراسم‌ها به‌عنوان وظیفه نشان می‌دهند و به‌عنوان یک تعهد اجتماعی و فرهنگی در این مراسم‌ها شرکت می‌کنند.
دین و آئینی	افراد با این مؤلفه، در مراسم تدفین و عزاداری به دلیل دین و آئینی، شرکت می‌کنند و با توجه به اعتقادات مذهبی خود، در این مراسم‌ها حضور پیدا می‌کنند و آئین‌ها را رعایت می‌کنند.
ناهشیارانه و عاداتی	بعضی از افراد ممکن است به علت عادت و رفتارهای تکراری و حتی بدون تفکر دقیق درباره اهمیت یا معنی آن و تنها به‌عنوان بخشی از روال‌های روزانه‌شان در مراسم‌های تدفین و عزاداری شرکت می‌کنند.
آشنایی با بازماندگان و به چشم آمدن	بعضی از افراد ممکن است به علت آشنایی با بازماندگان و به چشم آمدن توسط خانواده متوفی و دیگر افراد حاضر در مراسم شرکت نمایند تا بعداً از آن‌ها گله نکنند.
ماجراجو	افراد با این مؤلفه، به‌عنوان افرادی ماجراجو، به‌طور فعال در مراسم تدفین و عزاداری شرکت می‌کنند و از تماشای تجربه چیزهای جدید و مختلف لذت می‌برند.
سخن گفتن و خندیدن	افراد با این مؤلفه، در مراسم تدفین و عزاداری ممکن است بی‌توجه به غم افراد عزادار با دیگران گفت‌وگو کنند و بخندند.
کیفیت‌پذیری و هزینه‌ها	کیفیت‌پذیری و هزینه‌ها به معنای اهمیت قائل بودن به ارائه خدمات متناسب با مراسم تدفین و عزاداری است. افراد با این مؤلفه، در مراسم عزاداری معمولاً از کیفیت ارائه خدمات و پذیرایی مناسب، سخن می‌گویند.
غیبت کردن	بعضی از مشایعت‌کنندگان و شرکت‌کنندگان در مراسم معمولاً پشت سر مرده‌ها غیبت و گاهی توهین می‌کنند.
معامله‌کنندگان (تلافی‌کنندگان)	افراد با این مؤلفه، با شرکت در مراسم دنبال نوعی مبادله هستند. «تو پشت مرا بخاران، تا من پشت تو را بخارام». من شرکت می‌کنم، تو بعداً تلافی کن و برای من فلان کار را انجام بده.
جبران گذشته	این‌گونه افراد برای این در مراسم شرکت می‌کنند تا گذشته را جبران کنند؛ بدین معنا که فرد از دست رفته و خانواده‌اش قبلاً در مراسم آن‌ها شرکت کرده بودند.
رفع تکلیف	این‌گونه افراد برای این در مراسم شرکت می‌کنند تا وظیفه خود را انجام دهند و اصطلاحاً این بار را از روی شانه‌های خود بردارند.
پس‌انداز برای آینده	افراد با نیت اینکه افرادی که صاحب عزاداری هستند در مراسم مشابه عزاداری در آینده برای آن‌ها نیز شرکت کنند، نوعی پس‌انداز برای آینده انجام می‌دهند.

کدهای اولیه	مفهوم مرتبط در مصاحبه
گرفتن دست همدیگر	بعضی از افراد برای این در مراسم شرکت می کنند که اعتقاد دارند در روزهای دشوار باید دست همدیگر را بگیریم و به هم کمک کنیم.
بی توجه به رنج دیگران	افرادی که این مؤلفه را دارند، کمترین توجه و حساسیت نسبت به رنج و غم دیگران ندارند و نسبت به موقعیت های ناراحت کننده بی توجه و بی احساس هستند.
بی تفاوت	افراد با این مؤلفه در مراسم تدفین و عزاداری، ممکن است نسبت به این موقعیت ها بی تفاوت باشند و علاقه ای به نشان دادن همدردی و همرنگی با خانواده متوفی نداشته باشند.
خونسرد	افراد با این مؤلفه، در مواجهه با مراسم عزاداری، کاملاً خونسرد هستند و هیچ گونه ابراز احساساتی در برابر آن همه رنج و غم دیگران نشان نمی دهند.
نمی دانند که چه کسی مرده	افراد با این مؤلفه که در مراسم عزاداری شرکت می کنند، حتی نمی دانند که چه کسی مرده. این افراد ممکن است در شهری دیگر باشند و یا از خیابان رد می شوند و لذا به علت فرهنگ و سنت خودشان یا حس انسان دوستانه، در مراسم حضور یابند.
سود و منفعت	بعضی افراد ممکن است به دلیل منافع شخصی یا مالی، به عنوان یک فرصت تجاری یا اجتماعی، در مراسم تدفین و عزاداری حضور پیدا کنند. این افراد ممکن است به طور مستقل از احساسات عمومی، از این مراسم ها بهره برداری کنند.

۳-۱-۴. جست وجو و شناسایی مضامین

این مرحله، شامل جست وجو و شناسایی مضامین است، که مضامین پس از تطبیق کدها با مضامین بالقوه از بخش کدگذاری شده متن استخراج گردید. به عبارت دیگر، مرتبط کردن کدها با مضامین اصلی و دسته بندی آن ها در این مرحله صورت پذیرفت. در این پژوهش با توجه به نظریه ها و ادبیات موجود، محورهای اصلی از تعریف عملیاتی استخراج شدند؛ و در شش مضمون محوری دلسوزان، همدلان، نوع دوستان، بی اعتنایان (تماشاگران)، مبادله کنندگان و خودخواهان شناسایی گردید. سپس با توجه به تعاریف عملیاتی هر محور اصلی، مفاهیم کدگذاری و تعداد ۳۰ کد با تکرار شناسایی شدند. در این پژوهش فراوانی در مورد هر کدام از مضامین شناسایی شده، ۶ کد دسته بندی شد.

۴-۱-۴. بازبینی مضمون ها

در این مرحله مضامین با کدهای استخراج شده، چندین بار توسط محقق مورد بررسی و کنترل قرار گرفتند. به عبارت دیگر، کنترل کیفیت تحلیل مضمون در دو بخش روایی و

پایایی مورد ارزیابی قرار گرفت. برای سنجش کفایت و ارزیابی صحت یافته‌ها، در آغاز به منظور بررسی روایی نظری پژوهش از نظرات خبرگان استفاده گردید. هیئت خبرگان پژوهش به ارزیابی نحوه گردآوری اطلاعات و ارتباط بین مضامین محوری و پدیده مورد بررسی پرداختند.

جدول ۳. شاخص‌های اعتبار تحلیل کیفی

شاخص	مقدار محاسبه شده	وضعیت
هولستی	۰/۸۱	مورد تائید
پی اسکات	۰/۷۹	مورد تائید
کاپای کوهن ^۱	۰/۷۶	مورد تائید
کرپندورف ^۲	۰/۸۲	مورد تائید

میزان همبستگی دیدگاه خبرگان با محاسبه ضریب هولستی، پی-اسکات، کاپای کوهن و آلفای کرپندورف مورد استفاده قرار گرفت که میزان همبستگی بالایی را در همه موارد نشان می‌دهد.

۴-۱-۵. تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها

در این مرحله کدهایی که در قالب یک مضمون دسته‌بندی شده بودند در صورت تناظر معنایی با مضمون‌های کشف شده به‌صورت مضامین پایه نام‌گذاری شدند. مضامین پایه حامل معانی جدید و مبیین نکته مهمی در متن بودند و به‌صورت مجزا نام‌گذاری شدند. به عبارت دیگر مضامین محوری، حاوی جنبه‌های ارتباطی و پنهانی محتوا هستند که از طریق تفسیر معانی کدها شناسایی می‌شوند. در ستون مصاحبه با کد M که بیانگر مصاحبه و یک عدد که مرتبط با شماره مصاحبه است، رفرنس کدها مشخص شده است. همچنین، در این مرحله مضامین محوری و ابعاد آن‌ها در جدول شماره ۴ ارائه شده است:

1. Cohen's kappa
2. Krippendorff's alpha

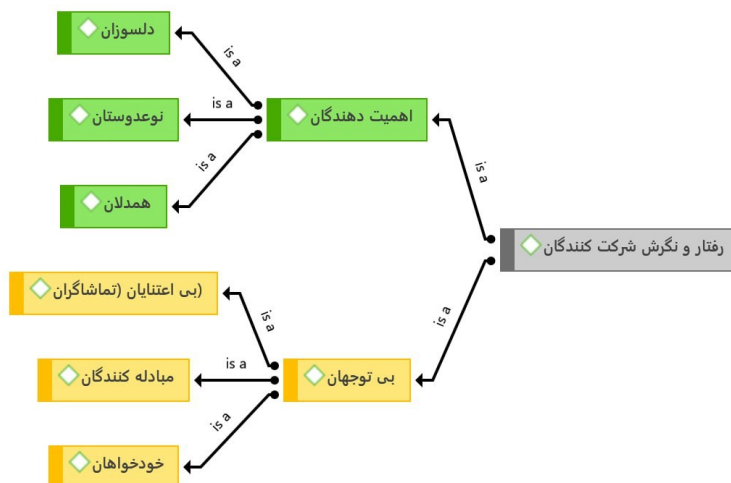

جدول ۴. مضامین شناسایی شده براساس هدف اصلی تحقیق

مضمون سازنده	مضمون اولیه	کد اولیه	مصاحبه
اهمیت دهنندگان	دلسوزان	وفاداری، خیرخواهی، بخشیدگی، گریه و زاری، داشتن عذاب وجدان	M1-M3-M6-M11
	همدلان	همدردی، احساساتی، درد مشترک، دلداری، خود را جای فرد عزادار گذاشتن	M1-M2-M5-M7-M9-M10
	نوع دوستان	نیکوکار، فداکار، وظیفه مداری، دین و آئینی، ناهشیارانه و عاداتی	M4-M9-M12-M19-M20
بی توجهان	بی اعتنائیان (تماشاگران)	آشنایی با بازماندگان و به چشم آمدن، ماجراجو، سخن گفتن و خندیدن، کیفیت پذیرایی و هزینه ها، غیبت کردن	M1-M6-M14-M17-M18-M19-M20
	مبادله کنندگان	معامله، جبران گذشته، رفع تکلیف، پس انداز برای آینده، گرفتن دست همدیگر	M3-M10-M12-M14-M16-M19-M20
	خودخواهان	بی توجه به رنج دیگران، بی تفاوت، خونسرد، نمی دانند که چه کسی مرده، سود و منفعت	M7-M11-M12-M13-M15-M17

۴-۱-۶. ایجاد شبکه تمها (مدل پارادایمی و نهایی روش براون و کلارک)

در نهایت براساس کدگذاری انجام شده، شبکه مضامین به شرح نمودار شماره (۱) طراحی شده است:

نمودار ۱. شبکه مضامین تشکیل شده در نرم افزار ATLAS TI

۴-۲. توصیف متغیرهای به‌دست آمده از تحقیق

این پژوهش دارای ۲ سطح (اهمیت‌دهندگان، بی‌توجهان)، ۶ مؤلفه یا مقوله اصلی (دلسوزان، همدلان، نوع‌دوستان، بی‌اعتنایان [تماشاگران]، مبادله‌کنندگان، خودخواهان) و ۳۰ شاخص یا مقوله فرعی (جدول شماره ۴) است. از میان این مراسم‌ها، ۴۲ مورد مربوط به تدفین، ۳۱ مورد سوم، ۲۹ مورد هفتم و ۲۳ مورد چهارم بوده است. داده‌های مشاهده‌ای و مصاحبه‌ای از تمامی این نوع مراسم گردآوری شد.

اهمیت‌دهندگان فرادی هستند که هدف و نیت خود را از شرکت در مراسم می‌دانند و احساس غم‌خواری برای فرد از دست‌رفته و بازماندگان برای آنان در درجه اول اهمیت قرار دارد. بر اساس نظریه‌های دلبستگی و سوگ، این افراد پیوند عاطفی مستمری با متوفی دارند و مشارکتشان عمدتاً ناشی از همدلی درونی و انگیزه‌های نوع‌دوستانه است، نه محاسبات اجتماعی یا اجبار.

بی‌توجهان افرادی هستند که به هدف و نیت اصلی مراسم (غم‌خواری و همدردی با بازماندگان) اهمیت نمی‌دهند یا توجه بسیار کمی دارند. از منظر نظریه رفتارگرایی، این افراد تقویت کافی (همچون دریافت همدلی یا احترام) از مراسم دریافت نمی‌کنند، یا شرکتشان عمدتاً ناشی از اجبار یا سرگرمی است؛ در نتیجه، حضورشان فاقد سرمایه‌گذاری عاطفی است. نمونه رفتاری آنان نگاه‌های مکرر به ساعت، پرسیدن وقت پایان مراسم، و ابراز نارضایتی از وضعیت (مثلاً «دیر شد، کار داریم، هوا گرم است، چیکار دارند می‌کنند») است. غافل هستند که وجود آن شخص فوت شده حتی برای لحظاتی بیشتر ماندن روی زمین، برای خانواده‌اش بسیار گرانبهاست.

دلسوزان به‌شدت وابسته به نسبت خانوادگی و میزان صمیمیت با متوفی هستند؛ به‌گونه‌ای که این گروه عمدتاً از میان خانواده درجه یک (همسر، فرزند، والدین) و نزدیکان عاطفی برخاسته‌اند و شدت واکنش‌های آنان، ریشه در پیوند عمیق عاطفی دارد. دلسوزان موقع تدفین بیشتر نزدیک صحنه حضور دارند، گریه و زاری می‌کنند، شیون سر می‌دهند، جیغ و داد می‌کشند، موهای خود را می‌کشند و سر و صورت خود را

می‌زنند، غمگین هستند، نوحه‌سرایی می‌کنند، مرثیه می‌خوانند، ناله و مویه می‌کنند، مرور خاطرات می‌کنند و افسوس می‌خورند که‌ای کاش قدر او را بیشتر می‌دانستند، گاهی عذاب وجدان دارند، معمولاً دیرتر از همه مراسم را ترک می‌کنند. این‌ها کسانی هستند که بعد از اتمام مراسم و تشییع جنازه همچنان غمگین و اندوهگین هستند و آن را با خود به خانه می‌برند. دلسوزی به معنای شناخت رنج دیگران و اقدام برای کمک به آنهاست (لازاروس^۱، ۱۹۹۱؛ اشتراوس و همکاران^۲، ۲۰۱۶).

این افراد معمولاً وسایل شخصی متوفی را به‌عنوان یادگاری نگه می‌دارند، لباس اندوه می‌پوشند، چهره اندوهگین دارند، تقریباً برای مدتی هر هفته بر سر مزار متوفی می‌روند، از دست دادن وزن قابل توجه به دلیل بی‌اشتهایی ناشی از غم، بیخوابی‌های مزمن، تجربه حملات پانیک یا تنگی نفس هنگام یادآوری خاطرات متوفی، آه کشیدن‌های زیاد، تجربه توهمات گذرای حسی (دیدن چهره متوفی در جمعیت یا شنیدن صدای او)، نگاه کردن به عکس متوفی و گریه‌های فراوان و هق‌هق کردن، گاهی نام متوفی را بر روی فرزندان خود می‌گذارند تا نامش زنده بماند، گاهی با خدا قهر می‌کنند که به دعاهایش توجهی نداشت، استفاده از عبارات تکراری مانند «دلم تنگ شده»، «همه چیز بی‌تو پوچه»، «دیگه زندگی معنی نداره»، «چرا من قدر تو را نمی‌دانستم؟» یا «ای کاش من جای تو می‌مردم». ممکن است «سینه‌زنی» و «زنجیرزنی» کنند. یا اینکه «ختم قرآن» و «نذری دادن» از رفتارهای رایج این گروه است. برای نمونه، زهرا، ۵۲ ساله، که در مراسم چهلم پسرش شرکت داشت، گفت:

از وقتی پسرم رفت، هر شب عکسش را می‌بوسم و تا صبح گریه می‌کنم. یک بار توی خیابان پشت سر یک پسر جوان دویدم فکر کردم اوست. دل ندارم تا هیچ یک از لباس‌هایش را به کسی بدهم». «رضا» (مرد، ۴۷ ساله) که در مراسم چهلم همسرش حضور یافته بود، گفت: «به خدا مدتی هر روز می‌رفتم سر مزارش، با خاک حرف می‌زدم. ده کیلو کم کردم، دکتر گفت افسرده‌ام. هنوز بعضی شب‌ها صدایش رو تو گوشم می‌شنوم.

1. Lazarus

2. Strauss, et.al

آن‌ها کسانی هستند که پس از مدتی به گروه همدلان می‌پیوندند. زیرا به‌طور ناخودآگاه جذب افرادی می‌شوند که مانند خودشان غمگین هستند. گاهی از دست مرده عصبانی می‌شوند. مثلاً می‌گویند «تو (اشاره به مرحوم) هم خودت را بدبخت کردی و هم ما را». یا می‌گویند «خودت راهی را گرفتی و رفتی اما اینجا با خاطرات ما را نابود کردی». این گروه، در ابتدا به اطرافیان که در قید حیات هستند غبطه می‌خورند و می‌گویند که «چرا فلانی زنده است و او (اشاره به فرد فوت شده) سالم و خوب و ... باید بمیرد». گاهی اوقات به دلیل فشار زیاد، برخی از آن‌ها پس از مرگ فرد مورد علاقه خود دچار اختلال استرس پس از سانحه می‌شوند و حوادث قبل و بعد از حادثه را به یاد نمی‌آورند و در صورت شدت گرفتن، نیاز به روان‌درمانگر خواهند داشت.

همدلان افرادی هستند که خود آن‌ها عزیز مهمی را در زندگی از دست داده‌اند. همدلی توانایی درک حالات عاطفی دیگران و پاسخ دادن به‌گونه‌ای است که رنج آن‌ها کاهش یابد (زاکی و همکاران^۱، ۲۰۱۳). همدلان برای ابراز همدردی با دیگران و نیز برای آرامش خود (با دیدن اینکه دیگران نیز همان درد مشترک را دارند) در مراسم شرکت می‌کنند. این افراد همدردی می‌کنند، دلداری می‌دهند، سعی می‌کنند تا خود را جای فرد عزادار قرار دهند و درعین حال دارای درک و اشتراک احساسی با شخص عزادار هستند. با گریه‌های او، به یاد عزیز فوت‌شده خود می‌افتند و گریه سر می‌دهند. برخی از دلسوزان (گروه پیشین) پس از فروکش کردن شدت غم خود، به گروه همدلان می‌پیوندند و از حالت نمایشی و جسمی صرف خارج می‌شوند؛ یعنی به جای موی خود را کشیدن و بر سر و صورت زدن، بیشتر به همدلی کلامی و حضوری مؤثر روی می‌آورند. برای مثال، نرگس ۴۴ ساله که فرزند خود را از دست داده، به مادر داغدار نزدیک می‌شود و بدون گفتن جمله‌های کلیشه‌ای، تنها دستانش را می‌فشرد و می‌گوید:

می‌دانم چه می‌کشی ... من هم پسرم را سال پیش از دست دادم، وقتی گریهات را می‌بینم، یاد خودم می‌افتم.

علی ۵۵ ساله که پسر جوانش را بر اثر تصادف از دست داده است، می‌گفت:

هر جا جوانی بمیرد، حتماً می‌روم. دلم می‌خواهد به خانواده‌اش بگویم که تنهایش نمی‌گذارم.

نوع‌دوستان کسانی هستند داوطلبانه به نفع دیگران بدون چشم‌داشت به سود شخصی یا متقابل فعالیت می‌کنند (باتسون و شاو، ۱۹۹۱؛ کربز، ۱۹۷۰). مثلاً به صورت داوطلبانه به جمع‌آوری کمک‌های مردمی و اقلام مورد نیاز و ارسال آن‌ها برای افرادی که برای انجام مراسم دارای مشکل مالی هستند، می‌پردازند. یا در پذیرایی کردن از شرکت‌کنندگان به صورت داوطلبانه کمک و همکاری می‌کنند. میز و صندلی‌های مراسم را چیدمان می‌کنند و پس از پایان مراسم، آن‌ها را جمع‌آوری می‌نمایند. می‌گویند که ما هم انسانیم و آن‌ها هم‌نوع ما هستند لذا وظیفه داریم شرکت کنیم، دین و آئین ما تأکید دارد، معمولاً از روی علاقه و آگاهانه شرکت می‌کنند، اگر در شهری غریب هم باشند و مراسم عزای ببینند مشایعت و شرکت می‌کنند بدون آنکه او را بشناسند، به بازماندگان کمک مالی می‌دهند. در مقایسه نوع‌دوستان با دلسوزان و همدلان، می‌توان گفت که آنان [لزوماً] ارتباط عاطفی عمیقی با متوفی یا بازماندگان ندارند، بلکه به خاطر تکلیف انسانی، دینی یا فرهنگی داوطلب می‌شوند. برای مثال حمید می‌گفت:

هر وقت توی خیابان تابلو یا اطلاعیه‌ی عزای می‌بینم، می‌ایستم و به آن‌ها کمک می‌کنم. حتی اگر فرد مُرده را نشناسم. انسانیت حکم می‌کند و خدا از ما می‌خواهد، ثواب دارد.

مهین، یکی دیگر از شرکت‌کنندگان گفت:

پارسال که همسایه‌مان فوت کرد، دیدم هزینه مراسم را ندارد. بدون اینکه به کسی بگویم، خودم رفتم و پذیرایی، چیدمان صندلی‌ها، هماهنگی با قاری و روحانی، حتی چاپ کارت ترحیم و اعلامیه را انجام دادم. نه از خانواده‌اش تشکر خواستم، نه توقع دارم روزی جبران کنند. فقط دلم می‌خواست او با آرامش برود.

بی‌اعتنایان (تماشاگران) کسانی هستند که به این علت در مراسم شرکت می‌کنند که با بازماندگان آشنایی دارند و می‌خواهند به چشم بیایند تا از آن‌ها نرنجند و گله نکنند. فرهنگ لغت کمبریج بی‌اعتنایی را به‌عنوان عدم توجه و مراقبت کافی به چیزی یا کسی تعریف می‌کند (۲۰۱۳). آن‌ها افرادی ماجراجو و تماشاگر هستند، سعی می‌کنند تا از دور، وقایعی که در حال جریان است را مورد بررسی قرار دهند. معمولاً در جمع با دیگران سخن می‌گویند و گاهی بی‌توجه به اطراف می‌خندند. بعد از پایان مراسم راجع به نحوه پذیرایی، نوع غذا، نوع نوشیدنی، میزان و کیفیت هزینه‌هایی که بازماندگان در مراسم انجام داده‌اند، نحوه و نوع سخنرانی و اعظ در مراسم سخن می‌گویند و فراموش می‌کنند به چه منظوری در این مراسم شرکت کرده‌اند. معمولاً به مدت طولانی حضور دارند و حتی پشت سر فرد از دست رفته غیبت می‌کنند. رفتارهایی غیرمتعارف نظیر عکس سلفی گرفتن یا فیلم گرفتن با گوشی از ویژگی‌های آن‌هاست. این افراد با وجود حضور فیزیکی در مراسم، هیچ نقش فعالی در کاهش رنج بازماندگان ایفا نمی‌کنند.

از دیدگاه جامعه‌شناختی، بی‌اعتنایان نقش تماشاگر بی‌تفاوت یا «نظاره‌گر بی‌کش»^۱ را ایفا می‌کنند که در آن حضور فیزیکی با غیبت معنایی همراه است (گافمن^۲، ۱۹۶۳). این طبقه به جلوی صحنه^۳ در نظریه نمایشی گافمن نزدیک است. او بیان می‌کند که هر کنشگری در رفتار خود سه نوع نمایش را اجرا می‌کند؛ جلوی صحنه که هر آن چیزی است که افراد در روبرو شدن با دیگران نشان می‌دهند، خود را مطلوب جلوه می‌دهند. پشت صحنه^۴ جایی است که واقعیت‌های سرکوب شده در جلو صحنه یا انواع رفتارهای غیررسمی نمایان می‌شود. خارج صحنه^۵ جایی است که فرد تنهاست و همه خود واقعی‌اش نمایان می‌شود (ریترز، ۱۳۸۹). برای مثال امیر، ۳۴ ساله، از شرکت‌کنندگان در مراسم گفت:

راستش مهم این بود که از خونه بیرون زدم.

1. Passive Spectator
2. Goffman
3. Front stage
4. Back stage
5. Outside stage

همچنین یکی از داغداران تعریف کرد:

در حین پذیرایی ناهار، یکی از مهمان‌ها انگار که آمده باشد رستوران، به من گفت آقا پیاز دارید بیارید؟ این فرد با نام مستعار «جواد» بود.

مبادله‌کنندگان برای نوعی تبادل و معاوضه در این مراسم شرکت می‌کنند. به عبارتی، برای نوعی جبران گذشته و رفع تکلیف یا پس‌انداز برای آینده در این مراسم شرکت می‌کنند. اعتقاد دارند که در روزهای دشوار باید دست همدیگر را بگیریم. برای مثال آن‌ها چنین می‌گویند؛ او در مراسم پدرم یا مادرم شرکت کرده بود و من انجام وظیفه کردم. اگر روزی من از دنیا بروم باید افرادی پیدا شوند تا مرا به خاک بسپارند لذا من باید شرکت کنم تا آن‌ها هم شرکت کنند، «تو پشت مرا بخاران تا من نیز پشت تو را بخارام». این افراد معمولاً برای جلب توجه دیگران، ظاهر و لباس خود را آگاهانه تغییر می‌دهند و اگر در مرکز توجه نباشند، احساس ناراحتی می‌کنند و احساس بی‌ارزشی می‌کنند، معمولاً بنر یا کارت تسلیت چاپ می‌کنند و با نام خود به دیوار می‌چسبانند یا در مراسم بین افراد پخش می‌کنند. می‌گویند سریع برویم مراسم تا همه ما را ببینند که اگر ما را نبینند فکر می‌کنند که ما شرکت نکردیم و غر می‌زنند. برخی از اقوام و دوستان بعد از پایان مراسم می‌گویند خدا را شکر ما دین خود را ادا کردیم.

رفتار مبادله‌کنندگان به روشنی با نظریه تبادل اجتماعی هومنز (۱۹۷۴) و نظریه انتخاب عقلانی کلمن (۱۹۹۰) قابل تبیین است: آنان با شرکت در مراسم، به دنبال حداکثر کردن سود اجتماعی (جلب توجه، پس‌انداز برای آینده) و حداقل کردن هزینه (اجتناب از سرزنش دیگران) هستند.

خودخواهان همه چیز را برای خودش می‌خواهد و به خواسته‌های دیگران اهمیتی نمی‌دهد (فرهنگ لغت لانگ من^۱، ۲۰۰۹؛ فرهنگ لغت کمبریج، ۲۰۱۳). دورکیم درباره طبیعت انسان می‌گوید که انسان‌ها تمایلات خودخواهانه مختلفی دارند که در صورت عدم مهار، تهدیدی برای خود و جامعه هستند (ریتزر، ۲۰۱۰). در این گروه

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۶۸

دوره ۲۰، شماره ۳
پاییز ۱۴۰۶
پایه ۷۹

افرادی قرار دارند که اهمیتی به درد و رنج دیگران نمی‌دهند یا اگر وجود داشته باشد مقدار آن بسیار کم است، بی تفاوت هستند، گاهی حتی نمی‌دانند که چه کسی مرده است و برای چه مرده است، اگرچه در ظاهر نشان نمی‌دهند اما رنج و درد افراد عزادار برایش خیلی اهمیتی ندارد، آنچه اهمیت دارد این است که آن مراسم و وجود آن جمعیت سود و منفعتی برای آنان داشته باشد برای مثال فردی که می‌خواهد نماینده مجلس شود و برای تبلیغات و نمایش حضور خود در انظار عمومی در این مراسم شرکت می‌کند، یا کسانی که می‌آیند و کارت تبلیغاتی پخش می‌کنند (سفارش سبد گل ترحیم با بهترین قیمت و زیباترین تزئین، انجام کلیه مراسم ترحیم از چاپ کارت تا پذیرایی،...)، برای مثال در مراسم سوم، فردی کارت تسلیت باد چاپ کرده بود و نوشته بود که خانواده گرامی رضایی این مصیبت را به شما تسلیت می‌گوییم، از طرف فلانی، رئیس اتحادیه فلان شغل و فلان شغل شهرستان فلان. یکی از شاخص‌های رفتاری خودخواهان، شرکت در چندین مراسم در یک روز است؛ آنان مراسم را مانند یک قرار ملاقات کاری برنامه‌ریزی می‌کنند و از این طریق «بازدید» خود را به حداکثر می‌رسانند.

رفتار خودخواهان را می‌توان با نظریه انتخاب عقلانی کلمن (۱۹۹۰) تبیین کرد: آنان با شرکت در مراسم، منفعت شخصی خود (تبلیغات، تجارت، نمایش قدرت) را حداکثر می‌کنند و هزینه‌ها (وقت، انرژی) را حداقل. همچنین از منظر فروید، شاید بتوان گفت که این افراد با مکانیسم دفاعی «انکار» مرگ، خود را از اضطراب وجودی دور نگه می‌دارند و مراسم را صرفاً یک رویداد اجتماعی سودآور می‌بینند.

در مقایسه خودخواهان با مبادله‌کنندگان می‌توان گفت که مبادله‌کنندگان حداقل به بازپرداخت اجتماعی (دین گذشته یا سرمایه برای آینده) اعتقاد دارند و رفتاری دوطرفه را انتظار می‌کشند، اما خودخواهان کاملاً یک‌سویه عمل می‌کنند و تنها به سود شخصی آنی (تبلیغات، منفعت مالی، نمایش قدرت) می‌اندیشند، بدون هیچ تعهدی برای جبران. همچنین خودخواهان برخلاف بی‌اعتنایان (که صرفاً تماشاگرند) کنشگر هستند، اما کنششان برای رفع نیاز خودشان است، نه برای کاهش رنج دیگران.

۳-۴. نقش نسبت خانوادگی و صمیمیت در شکل‌گیری نقش‌های رفتاری شرکت‌کنندگان

لازم به ذکر است که دسته‌بندی‌های رفتاری شناسایی شده، به شدت وابسته به نسبت خانوادگی و میزان صمیمیت با متوفی هستند. به گونه‌ای که دلسوزان عمدتاً از میان خانواده درجه یک (همسر، فرزند، والدین) و نزدیکان عاطفی برخاسته‌اند و شدت واکنش‌های آنان، ریشه در پیوند عمیق عاطفی دارد. همدلان نیز اغلب افرادی هستند که خود، تجربه فقدان مشابهی داشته‌اند و هرچند ممکن است نسبت درجه یک با متوفی نداشته باشند، اما با بازماندگان، همدردی مبتنی بر تجربه را نشان می‌دهند. در مقابل، بی‌اعتنایان و خودخواهان در طیف گسترده‌تری از نسبت‌های خانوادگی (از درجه یک تا غریبه) دیده می‌شوند و رفتار آنان بیش از آنکه ریشه در صمیمیت داشته باشد، ناشی از اجبار اجتماعی، عادت یا منفعت‌طلبی است. مبادله‌کنندگان نیز اغلب در میان آشنایان و اقوام دورتر ظاهر می‌شوند که حضورشان مبتنی بر بازپرداخت اجتماعی و جبران گذشته است. بنابراین، نسبت خانوادگی و صمیمیت، به عنوان یک متغیر زمینه‌ای مهم، در شکل‌گیری هر یک از این نقش‌ها نقشی تعیین‌کننده دارد.

۵. نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی رفتار مشایعت‌کنندگان در تدفین و شرکت‌کنندگان در مراسم خاکسپاری و عزاداری می‌باشد. مسئله اصلی در این تحقیق آن بوده است تا بررسی شود که آیا افراد و کنشگرانی که در مراسم خاکسپاری و عزاداری شرکت می‌کنند دارای هدف مشترکی هستند یا اهداف گوناگونی دارند. این تحقیق با نظریه‌های مطرح شده همخوانی دارد. به عبارت دیگر، بسیاری از رفتارها در مراسم به علت عوامل ناهشیار، دریافت تقویت‌کننده‌ها، دوری از تنبیه و سود شخصی آموخته می‌شود. همچنین با برخی از تحقیقات پیشین همسو است.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که شرکت‌کنندگان در مراسم خاکسپاری و عزاداری، دارای انگیزه‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای متنوعی هستند که در قالب تیپولوژی

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۷۰

دوره ۲۰، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۶

پیاپی ۷۹

شش‌گانه «دلسوزان، همدلان، نوع‌دوستان، بی‌اعتنایان [تماشاگران]، مبادله‌کنندگان و خودخواهان» قابل دسته‌بندی است. این تنوع رفتاری، هم‌سو با پژوهش‌های پیشین است که نشان داده‌اند مراسم سوگ، صرفاً یک رویداد عاطفی یک‌دست نیست، بلکه عرصه‌ای برای نمایش هویت‌های اجتماعی، منزلت‌خواهی و بازتولید سرمایه اجتماعی به شمار می‌آید (باتلر، ۲۰۰۳؛ بورل و سلمن، ۲۰۲۲؛ اورورک و همکاران، ۲۰۱۱؛ استروبی و شوت، ۲۰۱۰؛ به نقل از اسمعیل نیا و همکاران، ۲۰۲۵).

در سطح «اهمیت‌دهندگان»، رفتار دلسوزان و همدلان با پژوهش‌هایی که بر نقش پیوندهای عاطفی عمیق و همدلی مبتنی بر تجربه در تسهیل فرایند سوگ تأکید دارند، همخوانی دارد (بکر و همکاران، ۲۰۲۲؛ شیمیزو، ۲۰۲۲). نوع‌دوستان نیز با تحقیقاتی که بر رفتار داوطلبانه و مبتنی بر تکلیف اخلاقی و دینی در جوامع جمع‌گرا تأکید کرده‌اند، هم‌سو هستند (مباشری و مرادی، ۲۰۱۵؛ ایزدی، ۲۰۲۲). در سطح «بی‌توجهان»، مبادله‌کنندگان و خودخواهان، رفتارهایی مبتنی بر محاسبه عقلانی، بازپرداخت اجتماعی و منفعت‌طلبی شخصی از خود نشان دادند که با نظریه‌های تبادل اجتماعی و انتخاب عقلانی (هومنز، ۱۹۷۴؛ کلمن، ۱۹۹۰) و نیز یافته‌های کانسپسیون (۲۰۱۶) در مورد تنوع کنش‌های نمادین در مراسم سوگ، قابل تبیین است. همچنین پژوهش‌مودر و همکاران (۲۰۲۳) نشان داد که رفتار فرهنگی عزاداران، شدیداً تحت تأثیر زمینه‌های فرهنگی و نسبت خانوادگی است؛ یافته‌ای که با تأکید پژوهش حاضر بر نقش صمیمیت و نسبت خانوادگی در شکل‌گیری نقش‌های شش‌گانه، هماهنگی کامل دارد.

به‌طور کلی، نتایج این پژوهش، ضمن تأیید یافته‌های پیشین در مورد کارکردهای چندگانه مراسم سوگ، بر این نکته تأکید می‌کند که تنوع کنش‌های شرکت‌کنندگان، نه تنها یک پدیده حاشیه‌ای، بلکه بازتابی از پیچیدگی جامعه ایرانی در مواجهه با مدرنیته، فردی‌شدن عواطف و بازتعریف مناسک جمعی است. این یافته، با پژوهش‌های فربد (۲۰۱۶) و ایزدی (۲۰۲۲) که بر تأثیر بافت اجتماعی و تاریخی بر آئین‌های عزاداری تأکید داشته‌اند، هم‌سو است. همچنین، یافته‌های این پژوهش با نظریه‌های روانکاوی

(نقش سازوکارهای دفاعی و انکار مرگ در دلسوزان)، رفتارگرایی (تأثیر تقویت‌کننده‌های مثبت و منفی بر مشارکت)، یادگیری مشاهده‌ای (رفتارهای عاداتی و تقلیدی)، تبادل اجتماعی (کنش‌های مبتنی بر بازپرداخت) و انتخاب عقلانی (منفعت‌طلبی خودخواهان) هم‌سو بوده و نشان می‌دهد که هر یک از نقش‌های شش‌گانه، ریشه در سازوکار روانی-اجتماعی متفاوتی دارد و صرفاً با یک نظریه قابل تبیین نیست. این هم‌سویی نظری، ضمن تأکید بر پیچیدگی انگیزه‌های انسانی در مشارکت آئینی، بر ضرورت رویکردی تلفیقی در مطالعه مناسبی جمعی صحنه می‌گذارد.

می‌توان این‌گونه بیان کرد که از زمان تولد یک نوزاد تا زمان مرگ، مراسم‌های گوناگونی برگزار می‌گردد. به عبارتی دیگر، زمانی که یک نوزاد به دنیا می‌آید اطرافیان به دفعات مختلف و دلایل گوناگون به جشن و سرور می‌پردازند. سپس در طی رشد و مراحل زندگی همچون تحصیلات، ازدواج، فرزندآوری، ازدواج فرزندان، نوه دار شدن و در پایان با مرگ افراد، مراسم گوناگونی برگزار می‌گردد که محققان از جنبه‌های گوناگون به آن‌ها پرداخته‌اند. این تحقیق برخلاف تحقیقات قبلی، به بررسی و تحلیل یک مراسم اجتماعی و فرهنگی بعد از مرگ یک انسان می‌پردازد که در نوع خود جدید می‌باشد. می‌توان این‌گونه گفت که این تحقیق، پایان ماجرای یک انسان از ابتدا تا انتها می‌باشد و پایان تمامی مراسم‌ها در طول فرایند زندگی می‌باشد.

به‌طور کلی، نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که فرهنگ تشییع کردن و رفتارهای مشایعت‌کنندگان و شرکت‌کنندگان در مراسم خاکسپاری و عزاداری می‌تواند به دلایل و اهداف گوناگون انجام پذیرد. نتایج تحقیق حاضر می‌تواند برای جامعه‌شناسان و جامعه‌شناسان رفتاری، روان‌شناسان و روان‌شناسان اجتماعی، مردم‌شناسان، مسئولان فرهنگی و دیگر حوزه‌های مرتبط کمک‌کننده باشد و بینش جدیدی را برای متخصصان به وجود آورد و حتی می‌تواند به محققان دیگر کمک نماید تا تحقیقات خود را بر اساس آن بنا نهند و انجام دهند. در پاسخ به سؤال اول تحقیق، مشخص شد که شرکت‌کنندگان در مراسم، دارای ویژگی‌های احساسی و نگرشی گوناگونی هستند و این تنوع را می‌توان

در قالب تیپولوژی شش‌گانه (دلسوزان، همدلان، نوع‌دوستان، بی‌اعتنایان [تماشاگران]، مبادله‌کنندگان و خودخواهان) دسته‌بندی کرد که خود در دو سطح کلان «اهمیت‌دهندگان» و «بی‌توجهان» جای می‌گیرند. در پاسخ به سؤال دوم نیز هر یک از این نقش‌ها، ریشه در سازوکارهای روانی-اجتماعی متفاوتی دارند: دلسوزان و همدلان بیش‌تر متأثر از پیوندهای عاطفی عمیق و همدلی درونی هستند، نوع‌دوستان مبتنی بر وظیفه اخلاقی و دینی عمل می‌کنند، مبادله‌کنندگان بر اساس اصل بازپرداخت اجتماعی و انتخاب عقلانی، بی‌اعتنایان تحت تأثیر عادت یا اجبار اجتماعی، و خودخواهان با انگیزه منفعت‌طلبی شخصی در مراسم شرکت می‌کنند. بنابراین، هر یک از این شش نقش با یک نظریه واحد قابل تبیین نیست و صرفاً در ترکیب نظریه‌های یادگیری مشاهده‌ای، تبادل اجتماعی و انتخاب عقلانی قابل فهم است.

دلالت این گونه‌های رفتاری برای جامعه امروز ایران، نشان‌دهنده تقابل ارزش‌های جمع‌گرایانه و فردگرایانه در بستر آئین‌های سوگواری است؛ از یک سو، حضور دلسوزان، همدلان و نوع‌دوستان، حکایت از استمرار همبستگی سنتی و پابندی به هنجارهای دینی و اخلاقی دارد و از سوی دیگر، حضور بی‌اعتنایان، مبادله‌کنندگان و خودخواهان، بیانگر تغییرات نسلی، فردی‌شدن عواطف و ورود منطق اقتصادی به عرصه روابط عاطفی و آئینی است. این تنوع، نه یک آسیب، بلکه بازتابی از پیچیدگی جامعه ایرانی در مواجهه با مدرنیته و بازتعریف مناسک جمعی است. همچنین وجود دسته‌های متفاوت، نشان از آن دارد که مراسم خاکسپاری، صرفاً یک رویداد عاطفی یک‌دست نیست، بلکه عرصه‌ای برای نمایش هویت‌های اجتماعی، منزلت‌خواهی، بازتولید سرمایه اجتماعی و حتی مقاومت در برابر تغییرات فرهنگی به شمار می‌آید (باتلر^۱، ۲۰۰۳؛ بورل و سلمن^۲، ۲۰۲۲؛ اورورک و همکاران^۳، ۲۰۱۱؛ استروبی و شوت^۴، ۲۰۱۰؛ به نقل از اسمعیل نیا و همکاران^۵، ۲۰۲۵).

1. Butler
2. Burrell & Selman
3. O'Rourke et al.
4. Stroebe & Schut
5. Esmailnia et al.

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر می‌توان به محدودیت ابزار پژوهش و کمبود پژوهش‌های کاملاً مرتبط با موضوع اشاره کرد. محقق پیشنهاد می‌کند که تیپولوژی نگرشی و رفتاری به‌دست آمده در تحقیق حاضر با پژوهش‌های بین‌فرهنگی مقایسه شود. پیشنهاد می‌شود که یک بررسی تاریخی در این زمینه انجام شود و روند تغییرات احتمالی مقایسه شود. در نهایت، این تحقیق نه تنها پایان یک ماجرای انسانی را بازتاب می‌دهد، بلکه شروع و دعوتی است برای شناخت عمیق‌تر از رفتارهای انسانی در مواجهه با فقدان و مرگ.

سیاسگزاری

نویسنده از کلیه شرکت‌کنندگان در مراسم تدفین، خاکسپاری و عزاداری که با صبوری و صمیمیت در مصاحبه‌های این پژوهش مشارکت کردند، صمیمانه سپاسگزار است. همچنین از خانواده‌های داغدار که اجازه دادند محقق در مراسم آنان حضور یابد و مشاهدات خود را ثبت کند، قدردانی می‌شود.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که هیچ‌گونه تعارض منافی در خصوص این پژوهش وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، خصوصی یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

استفاده از ابزارهای هوش مصنوعی

از ChatGPT برای تهیه چکیده تفصیلی به زبان انگلیسی استفاده شده است. کلیه مراحل طراحی پژوهش، گردآوری داده‌ها، تحلیل مضمون، تفسیر یافته‌ها و نگارش مقاله، منحصراً توسط نویسنده مسئول و بدون اتکا به ابزارهای هوش مصنوعی انجام شده است.

منابع

- احدی، حسن؛ و جمهری، فرهاد (۱۴۰۲). روان‌شناسی رشد: نوجوانی، بزرگسالی (جوانی، میانسالی و پیری). تهران: رشد.
- بارون، رابرت؛ بیرن، دان؛ و برنسکامب، نایلا (۱۴۰۳). روان‌شناسی اجتماعی (مترجم: یوسف کریمی). تهران: دوران. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۶)
- پرز، فردریک؛ و نارانجو، کلادیو (۱۳۹۹). بنیادهای روان‌درمانی گشتالت سیری در مبانی و مفاهیم عمده روان‌درمانی گشتالت (مترجم: حسن بلند). تهران: ارجمند. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۰)
- دیلینی، تیم (۱۳۹۹). نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی (مترجمان: بهرنگ صدیقی و وحید طلوعی). تهران: نی. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۴)
- ریتزر، جرج (۱۳۸۹). مبانی نظریه جامعه‌شناختی معاصر و ریشه‌های کلاسیک آن (مترجم: شهناز مسمی پرست). تهران: ثالث. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۷)
- ساتراک، جان دلیو (۱۴۰۲). زمینه روان‌شناسی ساتراک (مترجم: مهرداد فیروزبخت). تهران: رسا. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۳)
- السون، متیو اچ؛ و هرگنهان، بی. آر (۱۴۰۲). مقدمه‌ای بر نظریه‌های یادگیری (مترجم: علی اکبر سیف). تهران: دوران. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۹)
- شانک، اچ (۱۴۰۲). نظریه‌های یادگیری، چشم‌اندازی تعلیم و تربیتی (مترجم: یوسف کریمی). تهران: ویرایش. (تاریخ اصل اثر ۲۰۱۹)
- شفیع‌آبادی، عبدالله؛ و ناصری، غلامرضا (۱۴۰۱). نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی. تهران: رشد.
- فرید، محمدصادق (۱۳۸۶). هنر در سوگواری مذهبی در ایران. فرهنگ مردم ایران، (۱۱)، ۰-۰.
- فروغی، یاسر؛ و علیزاده، سجاد (۱۳۹۷). آمار و روش تحقیق پیشرفته کمی و کیفی. تهران: اندیشه احسان.
- کریمی، یوسف (۱۴۰۳). روان‌شناسی اجتماعی؛ نظریه‌ها، مفاهیم و کاربردها. تهران: نشر ارسباران.
- کلاتری، عبدالحسین؛ شهرزاد، زهرا؛ و پارسانیا، حمید (۱۴۰۰). مطالعه کیفی مکانیزم‌های یادآوری و غفلت از مرگ. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی. ۱۰(۴)، ۱-۲۰.
- <https://doi.org/10.22108/srsp.2022.132600.1777>
- هاشمی، سیدعلیرضا (۱۳۹۳). آداب مجالس ترحیم در فرهنگ مردم. فرهنگ مردم ایران، ۳۷ (۱۲)، ۸۳-۱۰۴.
- الیاس، ن (۱۳۹۹). تنهایی دم مرگ (ترجمه صالح نجفی). تهران: گام نو. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۱)

- Allan, K. (2014). *The social lens: An invitation to social and sociological theory* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Aron, R., Manent, P., Mahoney, D. J., & Anderson, B. C. (2018). *Main currents in sociological thought: Volume 2: Durkheim, Pareto, Weber*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429451447>
- Asakura, K., Lee, B., Occhiuto, K., & Kourgiantakis, T. (2022). Observational learning in simulation-based social work education: Comparison of interviewers and observers. *Social Work Education*, 41(3), 300–316. <https://doi.org/10.1080/02615479.2020.1831467>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A. (2008). Observational learning. In *The international encyclopedia of communication*. <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbieco004>
- Batson, C. D., & Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological Inquiry*, 2(2), 107–122. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI0202_1
- Becker, C. B., Taniyama, Y., Kondo-Arita, M., Yamada, S., & Yamamoto, K. (2022). How grief, funerals, and poverty affect bereaved health, productivity, and medical dependence in Japan. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 85(3), 669–689. <https://doi.org/10.1177/0030222820947573>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bruce, C. A. (2007). Helping patients, families, caregivers, and physicians in the grieving process. *The Journal of the American Osteopathic Association*, 107(12 Suppl. 7), ES33–ES40. <https://doi.org/10.7556/jaoa.2007.20039>
- Burrell, A., & Selman, L. E. (2022). How do funeral practices impact bereaved relatives' mental health, grief and bereavement? A mixed-method review with implications for COVID-19. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 85(2), 345–383. <https://doi.org/10.1177/0030222820941296>
- Callahan, M. M., Fodstad, J. C., & Moore, J. W. (2023). History of applied behavior analysis. In *Handbook of applied behavior analysis: Integrating research into practice* (pp. 3–17). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-19964-6_1
- Cambridge Dictionary. (2013). *Cambridge advanced learner's dictionary* (4th ed.). Cambridge University Press.

- Clarke, V., & Braun, V. (2013). *Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning*. *The Psychologist*, 26(2), 120–123.
- Cocozza, A. (2023). *The theory of rational choice: Potential and criticality*. In *The unexpected in action: Ethics, rationality, and skills* (pp. 75–90). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26793-2_6
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1993). The rational reconstruction of society: 1992 presidential address. *American Sociological Review*, 1–15. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122209>
- Concepcion, M. B. (2016). Ritual mourning: A cross-cultural comparison. *Philippine Sociological Review*, 10(3/4), 182–186.
- Coser, L. (1977). *Masters of sociological thought* (2nd ed.). Harcourt, Brace & Jovanovich.
- Esmailnia, S., Albuquerque, S., & Coelho, A. (2025). Developing a scale to measure social dynamics in funeral ceremonies: A mixed methods approach. *Death Studies*. <https://doi.org/10.1080/07481187.2025.2559726>
- Farbod, M. S. (2016). *An anthropological study of death and funeral ceremony with focus in Gilan province*.
- Favereau, O. (2005). The missing piece in rational choice theory. *Revue Française de Sociologie*, 46(5), 103–122. <https://doi.org/10.3917/rfs.465.0103>
- Freud, S. (2015). Beyond the pleasure principle. *Psychoanalysis and History*, 17(2), 151–204. <https://doi.org/10.3366/pah.2015.0169>
- Freud, S., & Strachey, J. (1955). *Beyond the pleasure principle* (Vol. 18, pp. 3–64). Hogarth Press.
- Fryling, M. J., Johnston, C., & Hayes, L. J. (2017). Understanding observational learning: An interbehavioral approach. *The Analysis of Verbal Behavior*, 27, 191–203. <https://doi.org/10.1007/BF03393102>
- Goffman, E. (1963). *Behavior in public places: Notes on the social organization of gatherings*. Free Press of Glencoe.
- Homans, G. C. (1974). *Social behavior: Its elementary forms* (Rev. ed.). Harcourt Brace Jovanovich.
- Izadi, D. (2022). Doing penance as a nexus of practice: Linguistic and semiotic resources in the social practice of mourning ceremonies. *Australian Review of Applied Linguistics*, 45(2), 154–174. <https://doi.org/10.1075/aral.21034.iza>
- Krebs, D. L. (1970). Altruism: An examination of the concept and a review of the literature. *Psychological Bulletin*, 73(4), 258–302. <https://doi.org/10.1037/h0028987>

- Kumar, R. M. (2023). The many faces of grief: A systematic literature review of grief during the COVID-19 pandemic. *Illness, Crisis & Loss*, 31(1), 100–119. <https://doi.org/10.1177/10541373211038084>
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford University Press.
- Longman. (2009). *Longman dictionary of contemporary English* (5th ed.). Pearson Education.
- Mishra, C., & Rath, N. (2020). Social solidarity during a pandemic: Through and beyond Durkheimian lens. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1), 100079. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100079>
- Mobasheri, M., Moghaddasi, J., & Moradi, M. (2015). Intervention for behavioral change in funeral ceremonies in Islamic Republic of Iran. <https://doi.org/10.19104/jepm.2016.113>
- Muhdher, F. J., Abulnaja, O. A., & Baothman, F. A. (2023). Investigating the cultural impact on predicting crowd behavior. *Computers*, 12(5), 108. <https://doi.org/10.3390/computers12050108>
- Mulhern, T. (2023). The world of psychology before relational frame theory. In *Relational frame theory: Made simple* (pp. 1–24). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-19421-4_1
- Ozer, E. M. (2022). Albert Bandura (1925–2021). *American Psychologist*. <https://doi.org/10.1037/amp0000981>
- Papalia, D. E., Olds, S. W., & Feldman, R. D. (2005). *Human development* (10th ed.). McGraw-Hill.
- Parkes, C. M. (1998). Bereavement in adult life. *BMJ*, 316(7134), 856–859. <https://doi.org/10.1136/bmj.316.7134.856>
- Prigerson, H. G., Kakarala, S., Gang, J., & Maciejewski, P. K. (2021). History and status of prolonged grief disorder as a psychiatric diagnosis. *Annual Review of Clinical Psychology*. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-093600>
- Ritzer, G. (2010). *Sociological theory*. McGraw-Hill.
- Rumjaun, A., & Narod, F. (2020). Social learning theory—Albert Bandura. In *Science education in theory and practice: An introductory guide to learning theory* (pp. 85–99). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43620-9_7
- Shimizu, K. (2022). Risk factors of severe prolonged grief disorder among individuals experiencing late-life bereavement in Japan: A qualitative study. *Death Studies*, 46(2), 351–359. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1728427>
- Şimşek Arslan, B., & Buldukoğlu, K. (2023). Grief rituals and grief reactions of bereaved

- individuals during the COVID-19 pandemic. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 87(4), 1293–1307. <https://doi.org/10.1177/00302228211037591>
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. Macmillan.
- Smith, G. W. (2022). Georg Simmel (1858–1918). In Goffman-Handbuch: Leben–Werk–Wirkung (pp. 89–95). J. B. Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05871-3_11
- Strauss, C., Taylor, B. L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., & Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review*, 47, 15–27. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.004>
- Sturmey, P. (2022). Individual therapies for violence and aggression: I. Cognitive and behavioral therapies. In *Violence and aggression: Integrating theory, research, and practice* (pp. 381–408). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-04386-4_16
- Styes, T. E. (2019). *Charles Horton Cooley and the social gospel influence*. Eastern Michigan University.
- Sun, Y., Bao, Y., & Lu, L. (2020). Addressing mental health care for the bereaved during the COVID-19 pandemic. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*. <https://doi.org/10.1111/pcn.13008>
- Trubek, D. M. (2017). Max Weber on law and the rise of capitalism. In *The sociology of law* (pp. 220–232). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315135069-17>
- Turner, J. H. (2012). *Contemporary sociological theory*. SAGE Publications.
- Veal, A. J. (2016). Leisure, income inequality and the Veblen effect: Cross-national analysis of leisure time and sport and cultural activity. *Leisure Studies*, 35(2), 215–240. <https://doi.org/10.1080/02614367.2015.1036104>
- Voss, T. (2021). James S. Coleman: Foundations of social theory. In *Schlüsselwerke der Wirtschaftssoziologie* (pp. 223–234). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-658-31439-2_19
- Weiss, R., & Gomes Neto, J. (2021). Talcott Parsons and the sociology of morality. *The American Sociologist*, 52, 107–130. <https://doi.org/10.1007/s12108-020-09466-w>
- Zaki, J., & Williams, W. C. (2013). Interpersonal emotion regulation. *Emotion*, 13(5), 803–810. <https://doi.org/10.1037/a0033839>